

CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ
İLAHİYAT FAKÜLTESİ

ULUSLARARASI ■ ■
HZ. ÖMER
S E M P O Z Y U M U

Editör
Ali AKSU

3. Cilt

SİVAS/2018

ŞİÎ-İMÂMÎYYE'DE HZ. ÖMER'E YÖNELİK ALGI

*Hanîfi ŞAHİN**

ÖZET

Hiz. Ömer, Sünnî tarih telakkisinde kendisinden sitayişle bahsedilen, Hiz. Peygamber'in etrafındaki kurucu neslin içinde yer alan önemli isimlerden biridir. Dirayeti ve keskin görüşlülüğüne tarihin tanıklık ettiği bu seçkin sahabi, İmamîyye Şiası'na ait kaynaklarda benzer bir kabule mazhar olmamıştır. İmamî düşüncede ashabın önemi Hiz. Peygamber'e olan konumuna ya da bireysel faziletine göre değil, Hiz. Ali ile olan ilişkisinin niteliğine göre şekillenmiştir. Bu nedenle olsa gerektir ki, hemen tüm Şii kaynak türlerinde "sahabe" vasfı bir elin parmaklarını geçmeyecek sayıda az kişiye layık görülmüştür. Şii literatürde Ömer, Hiz. Peygamber'e karşı nezaketsiz davranan, imameti gasp eden, ashabı baskı altına alan, başta Ali ve Fatma olmak üzere Ehl-i Bey'e düşmanlık eden, gerçekleştirdiği İran fetihleriyle İslam'ın hoşgörü dini olma vasfını yıkarak İslam'ı kılıç dini olarak sunan bir kişiliktir. Bu kaynaklarda Ömer'in yaptığı hiçbir tasarruf olumlu karşılanmaz; Ömer şârî gibi hareket etmekle suçlanır; kötülüğün tipolojisi olarak sunulur. Ömer'i eleştirmek için ona hakaret içerikli çeşitli lakaplar nispet edilir; onun soyu ile ilgili tan edici ifadeler yer verilir. Bu yorumlara ulaşmak için standardı olmayan bir tevil anlayışı ile nasslardan iktibaslar yapılır.

Anahtar Kelimeler: İmamîyye Şiası, Hiz. Ömer, Hiz. Ali, Hiz. Fatma, İmamet.

GİRİŞ

Sünnî literatür açısından Hiz. Ömer (ö.23 / 644) Hiz. Ebu Bekir (ö.13 / 634) 'den sonra Müslümanların ikinci halifesidir. O, Hiz. Peygamber'in "Allah'ım bu dini iki Ömer'den biriyle aziz kıl." şeklindeki duasının karşılığı olarak kabul edilir. Ömer, Müslüman oluşuyla sadece Mekke'de sıkışık kalan Müslümanlar için moral kaynağı olmamış yanı sıra Müslümanların ilk defa Kâbe'de toplu olarak namaz kılabilmelerine ve İslam'ın birçok şearini yani İslam'ı görünür kı-

* Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Mezhepleri Tarihi Ana Bilim Dalı Öğretim Üyesi.

lan unsurları açıktan yapar hale gelebilmelerine önemli katkı sağlamıştır.¹⁹⁰¹ Hz. Ömer, derin görüş sahibi, basireti yüksek, adeta gerçeğin dile gelmiş hali¹⁹⁰² olarak görülmektedir. Rivayetlere göre Hz. Ebu Bekir ashabin ileri gelenleriyle hilafet konusunu istişare ettiğinde aklından geçen ismin Ömer olduğunu söylemiştir. Ashaptan bazılarının Ömer'in sert mizacına işaret ettiği, ancak Hz. Ebu Bekir'in Ömer'in bu özelliğinin farkında olmakla birlikte ideal bir halife olduğu konusunda ashabi ikna ettiği kaydedilmektedir.¹⁹⁰³

Hz. Ömer'in itibar sahibi olmasında onun zamanın ruhunu iyi okuması ve İslam tarihindeki birçok kurumun ilk kurucusu olmasının önemli bir etkisi vardır.¹⁹⁰⁴ Bu nedenle Hz. Ömer döneminin en bariz özeliği fütuhatlar ve devletin kurumsallaşmasıdır. Fetihlerin önemli bir kısmı, kendisinin danışman olarak görev aldığı Hz. Ebu Bekir döneminde başlamış olsa da bitirme işi Hz. Ömer'e nasip olmuştur. Onun döneminde gerçekleştirilen fetihleri; İran-İrak fetihleri, Suriye fetihleri, Cezire fetihleri, Mısır fetihleri şeklindeki başlıklar halinde incelemek mümkündür.¹⁹⁰⁵

Hz. Ömer, Hz. Peygamber'in danışma heyetinde yer aldığı gibi Hz. Ebu Bekir döneminde de aktif şekilde bu göreve devam etmiştir. O, bu süreçte edindiği tecrübeleri kendi hilafetine kolayca taşımıştır. Hz. Ömer, yönetimde din farkı gözetmeden alanında ehil olan hemen herkes ile istişareye önem vermiştir.¹⁹⁰⁶ Onun yönetiminde vazgeçmediği bir diğer husus da kamu adına görev yapan tüm memurları, idarecileri denetleme konusunda hassasiyet göstermesidir. Hz. Ömer, gerek barış gerekse savaş ortamında görev verdiği kamu görevlilerini farklı şekillerde denetlemeye tabi tutmuş, uygun gördüğünde bu kişilere ceza vermekten geri durmamıştır.¹⁹⁰⁷

Hz. Ömer'in cahiliyye dönemindeki yaşam tarzı, İslam'a giriş şekli, Müslüman olduktan sonra Hz. Peygamber'in rehberliğinde gösterdiği gelişimi, sert

¹⁹⁰¹ İbn İshak, Ebû Abdullah Muhammed b. İshak b. Yesar (150/767), *Siretu İbn İshak*, thk. Ahmed Ferid el-Mezid (Beyrut: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye 2004), 221, 225; İbn Sad, Ebû Abdullah Muhammed b. Sa'd b. Meni' Zühri (230/845) *Kitâbü't-Tabakâtü'l-Kebir*, thk. Ali Muhammed Ömer (Kahire: Mektebetü'l-Hanci, 2001), III: 249.

¹⁹⁰² Tirmizi, Menakib, 18.

¹⁹⁰³ Bk. Ebu Yusuf, Yakub b. İbrahim, *Kitabu'l-Harac* (Beyrut: Daru'l-Marife 1979), 11-12; İbn Sad, Tabakât, III: 254-255.

¹⁹⁰⁴ Mehmet Azimli, *Dört Halifeyi Farklı Okumak-2: Hz. Ömer*, 4. bs. (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016), 11.

¹⁹⁰⁵ Detay için bkz. Âdem Apak, *Anahatlarıyla İslam Tarihi: Hulefa-İ Raşidin Dönemi* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2017), 115-151.

¹⁹⁰⁶ İbn Sad, Tabakât, II: 302-303. Hz. Ömer, Kadisiye savaşında Müslümanlara karşı savaşan ve esir düşen bir İranlı komutana "İsfahan mı Azerbaycan mı önce fethedilmeli?" şeklinde görüşünü sormuştur. Bk. Ebu Yusuf, *Kitabu'l-Harac*, 35.

¹⁹⁰⁷ Bk. Ebu Yusuf, *Kitabu'l-Harac*, 125; İbn Sa'd, Tabakât, III: 293; Taberi, Ebû Cafer İbn Cerir Muhammed b. Cerir b. Yezid (310/923), *Tarihü't-Taberi: Tarihü'l-Ümem ve'l-Müluk*, thk. Muhammed Ebû'l-Fazl İbrâhim, Dâru Süveydan (Beyrut: ts.), IV: 165.

mizacını Hz. Peygamber'e dahi yansıtacak tabiatı, İslam'a aykırı gördüğü hususların eleştirisindeki sert tutumu, yeri geldiğinde Hz. Peygamber'in uygulamalarını sorgulayan davranışları kaynaklarda sıklıkla dile getirilmektedir. Aynı kaynakların üzerinde durduğu bir diğer husus da Hz. Ömer'in İslam'a büyük hizmetlerinin dokunduğu gerçeğidir. Hz. Ömer, literatürde *Muvâfakât-ı Ömer*¹⁹⁰⁸ adıyla bilinen ve onun feraset ve din hassasiyetinin yansımaları olarak görülebilecek eleştirileri ve önerileri Kur'an tarafından desteklenen bir sahabîdir.¹⁹⁰⁹ Onun din anlayışı tüm Müslümanları etkilemiş olsa da özellikle tarihte İbrahim en-Nehai (ö.96 / 714) Hammad b. Ebu Süleyman (ö.120 / 738) ve Ebu Hanife'nin (150 / 767) öncülüğünü yaptığı Ashabu'r-Rey düşüncesinin şekillenmesine önemli katkısı olduğu ileri sürülebilir.

Sünnî kaynaklarda çok sayıda olumlu vasıflarla tavsif edilen Hz. Ömer, maalesef tüm İslam mezhepleri tarafından aynı kabule mazhar olamamıştır. Tarihte birçok sahabeye karşı yapılan yanlışlık, Hz. Ömer'e de yapılmıştır, zira hemen herkesin kendine uygun bir Ömer tipolojisinin olduğu görülmektedir. Özellikle sözlü kültürden yazılı geleneğe geçiş aşamasında,¹⁹¹⁰ hele birde mezhebi anlamda kopuşların, ötekileştirme ameliyelerinin tam anlamıyla yerleştiği zaman dilimlerinde, önce inanan daha sonra inanılan değerler eşliğinde yeni bir tarih inşa eden yapılarda bu tür algı farklılıklarının daha net olarak ortaya çıktığını ifade etmek gerekir. Bu perspektif, paradigma farklılığı yaşayan mezheplere yansıtıldığında iş tam anlamıyla içinden çıkılmaz bir hale dönüşmektedir. Özellikle Şii-İmâmî ekolün Hz. Ömer'e dair insafları zorlayan bir duruş sergilediğini ifade etmek gerekir. Bu tebliğde Şii İmâmî kaynakların Ömer algısına bakılacak, Şii düşüncenin Ömer algısının manipulatif / kurgu bir karakter taşıdığını gösteren iddiaları ortaya konulacaktır.

1. Şii Düşüncede Sahabe

İslam düşünce tarihinde sahabe Hz. Peygamber'i bir bütün olarak sonraki nesillere taşıyan kurucu nesil olarak görülür. Onlar Hz. Peygamber'i sağlığında görmüş, onun manevi eğitiminden geçmiş, dini ve fikri tecrübesine bizzat şahit olmuş insanlardır. Bu durum onlara dinde birer otorite olma imkânı

¹⁹⁰⁸ Yirmiye yakın meselede vahyin Hz. Ömer'in görüşlerine uygun biçimde geldiğini belirtmek üzere kullanılan *muwâfakâtü Ömer* tabiri teşriin ruhunu kavrama hususundaki özelliğini vurgulama amacı taşır. Konuyla ilgili detay için bk. Muhsin Koçak, *Hz. Ömer ve Fıkıhı* (Doktora tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, 1987); İmâdi Hâmid b. Alî b. İbrâhîm Dımaşki (1170/1758), *ed-Dürerü'l-Müstetab: Fî Muwafakati Ömer b. Hattab ve Ebî Bekr ve Ali Ebî Turab ve Tercümetuhum Maa Uddeti Mine'l-Ashab*, thk. Mustafa Osman Samide (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye), 1996.

¹⁹⁰⁹ Hz. Ömer'in faaliyetleri hakkında detay için bkz. Buhârî, *Fezâilü'l-Kurân*, 3.

¹⁹¹⁰ Konuyla ilgili detay için bk. M. Hanefi Palabıyık, "Sözlü Gelenekten İslam Tarihçiliğine", *İslam Tarihinin Problemleri Kolokyumu* [(14-15 Mayıs 2008/Şanlıurfa), 2008], 5-48.

sunmuştur. Çünkü onlar vahyin nüzulüne şahit olmuşlar, Hz. Peygamber'le birlikte din adına nice zorluklara katlanmışlar, Hz. Peygamber'in vefatından sonra da İslam'ın yayılması için bil fiil çalışmışlardır.¹⁹¹¹

Şu hususu tespit olarak ifade etmek gerekir ki, Şîî düşüncede ashabın önemi Hz. Peygamber'e olan konumuna ya da bireysel faziletine göre değil, Hz. Ali ile olan ilişkisinin niteliğine göre şekillenmiştir. Bu nedenle olsa gerekir ki, hemen tüm Şîî kaynak türlerinde "sahabe" vasfı bir elin parmaklarını geçemeyecek sayıda az kişiye layık görülmüştür. Şia'nın sahabeye bakışı bununla da sınırlı kalmamış; Ali'nin karışında yer almak *irtidat*; başına gelen olaylarda sessiz kalıp Ali'den taraf olmamak ise *küfür* hali olarak değerlendirilmiştir. Bu yorumlara ulaşmak için, standardı olmayan bir tevil anlayışı ile nasslardan ıktibaslar yapılmıştır.¹⁹¹²Şîî düşüncede Ali'nin imâmeti nasla tayin edilmiş olarak kabul edildiği için insanlar bu meseleyi, sanki kendilerine bırakılmış bir vazife olarak görmek suretiyle, *dini* olan bir konuda kendilerince bir çözüm bulduklarını sanmışlardır. Bu nedenle de Hz. Ali'yi dışlayıcı, mağdur edici sonuç veren her türlü faaliyet içerisinde yer alan ashab mürted olarak sunulmaktadır.¹⁹¹³

Şîî düşüncede sahabe ile ilgili bu iddia ve nitelermeler, ilk dönemden başlamak üzere Şîî muhayyileyi oluşturan ve varlığını sürdürmesine katkı sağlayan kaynaklarda görülmektedir. Bu nedenle Şîî telakkide sahabe dönemi, İslam'ın diğer dönemlerinden herhangi bir farklılık taşımaz. Mezheplerin ilk döneme, raşid halifelere, sahabe ve tabiin dönemlerine bakışları müntesiplerini etki altına almaktadır. Bu etki o kadar güçlü olmuştur ki, örneğin Sünnî paradigma İslam'a neredeyse bütünüyle tarihin bu bölümünden bakmaktadır. Oysa Sünnî telakkide bu dönem ve sahabe, siyaset, hukuk, dini ilimlerin teşekkü-

¹⁹¹¹ M. Zeki İçsan, "Dinî Bir Otorite Olarak Sahâbe Algısı", *İslâm Medeniyetinin Kurucu Nesli Sahabe: Sahâbe Kimliği ve Algısı*, [(Tebliğ ve Müzâkereler,Tartışmalı İlmî Toplantı, 27-28 Nisan Sakarya), İstanbul 2013], 205.

¹⁹¹² Şiilerce ashabın irtidadına delil olarak gösterilen ayetlere örnek için bk. Bakara, 2/253; Ali-i İmran, 3/144; Nisa, 4/150-151; Maide, 5/54, 71; Enâm 6/159.

Bu ayetlerin Şîî ulema tarafından yorumlanma şekilleri için bk. el-Kuleynî, Ebû Cafer Sikatü'l-İslâm Muhammed b. Yakub b. İshak (ö. 329/940) *el-Kâfi*, tashih ve thk. Ali Ekber el-Gaffari, 3. bs. (Tahrân: Dâru'l-Kütübi'l-İslamiyye, 1363), VIII: 248, 270; Kummî, Ali b. İbrahim *Tefsîr*, thk. Tayyib Musave el-Cezâîrî, (Kum: 1404), I: 157, 170-174, 222; Ayyâşî, Muhammed b. Mesud, *Tefsîru'l-Ayyâşî*, thk. Seyyid Hâşim er-Resûlî, (Tahrân: 1380), I: 74, 200, 385; en-Numani, Muhammed b. İbrahim, *Kitabu'l-Gaybe* (Kum: 1422), 54; et-Taberi eş-Şîî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerir el-Amülî İbn Rüstem(IV/X. asır), *Delâilü'l-İmâme* 1. bs. (Kum 1413), 210-121; Müfîd, Ebû Abdullah İbnü'l-Muallim Muhammed b. Muhammed (413/1022), *el-İfsâh fî İmâmeti Emiri'l-Mü'minin Aleyhi's-Selam*, (Kum 1412),52; et-Tabersî, Ebû Mansur Ahmed b. Ali b. Ebî Talib, *el-İhticâc*, thk. Seyyid Muhammed Bakır el-Horasan (Necf: 1966), I: 78.

¹⁹¹³ Bk. Süleym b. Kays el-Hilâli el-Kufî (ö.76/695), *Kitâbu Süleym b. Kays el-Hilâli*, thk. Muhammed Bakır el-Ensârî, (Kum: Neşrû'l-Hadi, 2006), 163; Kuleynî, *el-Kâfi*, VIII: 245; Ayyâşî, *Tefsîr*, I: 199.

lü gibi konularda kendilerini temellendirdiği ve referans olarak aldığı bir değerdir.¹⁹¹⁴ Ancak Şîî paradigma bunun aksine tarihin bu dönemine eleştirel bir bakışla bakmaktadır.¹⁹¹⁵

İmâmîyye Şia'sı, Sünnî telakkide yer alan sahabe tanımını yetersiz bulmaktadır. Sünnî düşüncede Hz. Peygamber'le mümin olarak karşılaşp ve bu hal üzere ölen herkese *sahabe* denilmektedir.¹⁹¹⁶Şia ise *sahabe* kavramını üç anlamda kullanır: Hz. Peygamber'i görüp onunla birlikte olan, ister gerçek Müslüman olsun ister olmasın, herkese mecaz yoluyla sahabe denir.¹⁹¹⁷ Bir diğer yaklaşıma göre ise sahabe kavramı, has müminlere yani Ali ve evladına aittir. Bu kapsama Selman, Mikdad, Ebû Zer, Ammar ve bunlar gibi mürted olmayan ashap da girer.¹⁹¹⁸ Son yaklaşıma göre ise bu lafız, sadece Ehl-i Beyt'e aittir. Gerçek sahabe, Ehl-i Beyt'tir, çünkü onların Allah'a ve Resülü'ne muhalefetleri olmamıştır.¹⁹¹⁹

2. İmâmî Kaynaklarda Hz. Ömer Eleştirisi

2.1. Soy, Lakapları ve Unvanları Üzerinden Eleştiriler

Hz. Ömer, İmâmî kaynaklarda tarihi kişiliğinden ziyade Ali'nin haklarını yiyen, Ali ve evladını mağdur eden bir *simge*, *tipolojik* bir karakter olarak sunulmaktadır. Bu kaynaklarda Hz. Ömer'e lakap ve unvanlar üzerinden eleştiriler yöneltilmektedir. Mesela ona verilen "*el-fârûk*" lakabı iki şekilde eleştiri konusudur. Öncelikle bu lakabın Ömer'e verildiği iddiası Sünnîlerin yakıştırmasıdır. Gerçekte *el-fârûk* lakabı Hz. Ali'ye aittir ve bu, bizzat Hz. Peygamber tarafından Ali'ye verilmiştir. Ali de kendisini "*en büyük siddîk ve fârûk*" olarak sunmuş ve şöyle demiştir: "Ben, *siddîk-i ekberim*, Ebu Bekir iman etmeden önce iman ettim; Ömer, Müslüman olmadan önce Müslüman oldum."¹⁹²⁰

¹⁹¹⁴ Mehmet Salih Arı, *İmâmîyye Şiası Kaynaklarına Göre İlk Üç Halife* (İstanbul: Düşün Yayınları, 2011),75. Sünnî düşüncede sahabe algısı konusunda detay için bkz. Yusuf Benli, "Ehl-i Sünnet Geleneğinde Sahabe Algısı," *İslâm Medeniyetinin Kurucu Nesli Sahabe: Sahâbe Kimliği ve Algısı* [(Tebliğ ve Müzâkereler,Tartışmalı İlmî Toplantı, 27-28 Nisan Sakarya), (İstanbul 2013)], 401-442.

¹⁹¹⁵ Bk. Muhammed Mescid-i Camîî, *Ehl-i Sünnet ve Şia'da Siyasi Düşüncenin Temelleri*, çev. Malik Eşter (İstanbul: 1995), 65-66.

¹⁹¹⁶ Nevevî, Ebu Zekeriyâ Muhyiddin Yahyâ b. Şeref b. Muri, *Şerhu'n-Nevevi ala Sahihi Müslim* (Beyrut: 1407), I: 355; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-Gabe fi Ma'rifeti's-Sahabe* (Beyrut: Dârü'l Fikr, 1989), I: 19. Ayrıca Sahabe kavramı konusunda detay için bk.Tevhit Bakan, *Ashâb'ın Adâlet-i* (Doktora Tezi 1993), 1-15.

¹⁹¹⁷ Haydar b. Ali el-Hüseyni el-Amili, *el-Keşkül fi mâ Cerâ ala Âl-i Rasûl* (Kum :1372), 120; Tüsteri, Nurullah el-Hüseyni el-Mar'aşi, *İhkakü'l-Hak ve İzhakü'l-Batil* (y.y..t.y), 269-270.

¹⁹¹⁸ Haydar b. Ali el- Hüseyin el-Amili, *el-Keşkül*, 120.

¹⁹¹⁹ Tüsteri, *İhkâk*, 269-270.

¹⁹²⁰ Süleym b. Kays el-Hilali, *Kitab*, 401; Saffâr, Ebû Cafer Muhammed b. Hasan b. Ferruh (290/902), *Besâiru'd-Derecât el-Kübrâ fi Fedâili Âl-i Muhammed* (Beyrut: Şirketü'l-Âlemi li'l-

Öte yandan İmami kaynaklara göre Ömer'e bu lakabı Hz. Peygamber değil, Ehl-i Kitap vermiştir.¹⁹²¹ Ehl-i Kitap'ın uygun gördüğü bir lakap ile gurur duymak anlamsızdır. İmâmîlerin bu konudaki dayanağı Sünnî kaynaklarda yer alan "Ömer'e ilk olarak *el-faruk* diyen Ehl-i Kitap'tır. Müslümanlar bu sözü kullanmayı tercih ettiler, ancak Hz. Peygamber'den bize bu konuda bir şey ulaşmamıştır."¹⁹²² şeklinde İbn Sad (ö.230 / 845) 'ta yer alan rivayettir. Ancak müellif rivayetin devamında bu lakabın bizzat Hz. Peygamber tarafından verildiğini açıkça ifa eder ve Hz. Peygamber'in şu sözüne de yer verir: "Allah, gerçeği Ömer'in lisanı ve kalbi üzere yarattı, o, *fârûk*'tur. Allah onunla hak ile batılı ayırmıştır."¹⁹²³

Benzer eleştiriler tarihte ilk defa Hz. Ömer tarafından kullanılan "*müminlerin emiri*" sıfatında da görülmektedir. Şii kaynaklar Ömer'e bu sıfatın verilmesini gerektirecek hiçbir sahih dayanağın olmadığı, bu vasfın da sadece Ali'ye ait olduğu konusunda hem fikirdirler. Onlara göre *Emîru'l-müminîn* unvanı sadece Ali'ye verilmelidir; çünkü Allah bu vasfı, peygamberi aracılığıyla Ali'ye vermiştir. Şu hâlde kim onun dışında birine bu unvanı kullanırsa o kafasından atmaktadır.¹⁹²⁴ Oysa kaynaklar *Emîru'l-müminîn* unvanı, kendisine "Resûllah'ın halifesinin halifesi" dediklerinde, çok uzun olduğunu gördüğünde, bizzat Ömer tarafından kullanıldığını kaydetmektedir.¹⁹²⁵

Şia'nın Hz. Ömer'e hakaret içerikli kullandığı lakaplar arasında şunlar da vardır: *Rum'* (رمع)) : Bu Ömer (عمر) kelimesinin tersten okunuşudur ve bununla kelimenin sözlük anlamından hareketle Ömer'e yüklenilir. Kelime sözlükte "acele etmek, öfkeyle hareket etmek" anlamlarına gelmektedir.¹⁹²⁶ Nitekim Ayyâşî'nin (ö. 320 / 932) tefsirindedört *put* olarak gösterilen *Ebu'l-Fasîl* lakabıyla Ebu Bekir, *Rum'* lakabıyla Ömer, *Na'sel* lakabıyla Osman ve açık ismiyle Muaviye Allah'ın düşmanları olarak sunulur.¹⁹²⁷ *Es-sânî*: Ömer'in hilafeti gasbeden

Matbuat, 2010), 85-86; Kuleynî, *el-Kâfi*, I: 196; İbn Şehrâşûb, Ebu Ca'fer Reşidüddin Muhammed b. Ali (588/1192), *Menâkıbu âli Ebî Tâlib*, thk, Yusuf el-Bekâi (Beyrut: Dârü'l-Edva, 1991), II: 9.

¹⁹²¹ Lakabın bizzat Hz. Peygamber tarafından verildiğine dair bk. İbn Sa'd, *Tabakât*, III: 269-271. Konuya ilişkin tartışmalar için bk. Azimli, *Hz. Ömer*, 16-17.

¹⁹²² İbn Sa'd, *Tabakât* III: 270; Taberi, *Tarih*, III: 195.

¹⁹²³ İbn Sa'd, *Tabakât* III: 270.

¹⁹²⁴ Ayyâşî, *Tefsir*, II:116; el-Amilî Ali b. Yunus (877/1473), *es-Sirâdü'l-Müstakim*, thk. Muhammed Bakır el- Behbûdî (Kum: 1384), III: 85.

¹⁹²⁵ Bk. İbn Sa'd, *Tabakât*, III: 262.

¹⁹²⁶ Zebidi, Ebü'l-Feyz Murtaza Muhammed b. Muhammed b. Muhammed (1205/1791), *Tâcü'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, thk. Ali eş-Şiri (Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1994), XI: 177.

¹⁹²⁷ Bk. Ayyâşî, *Tefsir*, II: 116. Ayrıca bkz. el-Meclisî es-Sanî, Muhammed Bakır b. Muhammed Taki b. Maksud Ali (ö.1110/1698), *Biharü'l-Envari'l-Câmia li-Düveri Ahbari'l-Eimmeti'l-Ethar* (Beyrut: Müessesetü'l-Vefa, 1983), VIII: 366, XXXVII, 58.

ikinci kişi olduğu düşünülerek verilen bir lakaptır.¹⁹²⁸*El-kâfir*, ¹⁹²⁹*Münkir*, *Zenim*, *Hâmân*, *el-Fâsuk*, *Züfer*, ¹⁹³⁰*Samiri*, ¹⁹³¹ *Buümmetin firavunu*¹⁹³²*Buümmetin Memrud'u*, *Habter*, ¹⁹³³*Mennai'l- Li'l-Hayr*, ¹⁹³⁴*Şeytan*¹⁹³⁵ gibi lakaplar Hz. Ömer'e Şîi kaynakların kullandığı diğer lakaplardır.¹⁹³⁶

Hz. Ömer'in soyu hakkındaki düşünceler uydurma rivayetler üzerinden sunulmaktadır. Nitekim İmâmî kaynaklarda Ca'fer Sâdik'a (ö.148 / 765) nispet edilen uzan bir uydurma hikâyede Hz. Ömer, veled-i zina olarak sunulur.¹⁹³⁷ Hikâyeye göre Habeşli bir cariyeye olan Suhâk ile Ömer'in dedesi ilişkiye girer, bu ilişkiden Ömer'in babası Hattab doğar. Aslında bu kurguda Ömer değil, babası veled-i zinadır, ama bu rivayette ısrarla Ömer'in babasının günahını taşıdığına işaret edilir. Dahası Şîi kaynaklarda hakaret amaçlı olmak üzere Hz. Ömer'e "Ey İbn Suhâk" şeklinde çağrılar yapıldığı da görülmektedir.¹⁹³⁸

Hz. Ömer'e yönelik bu yaklaşımın aynı zamanda bazı sahabenin de düşüncesi olduğunu ileri sürülmektedir. Buna göre Zübeyr b. Avvam (ö.36 / 656), Hz. Ömer kendisini Hz. Ebu Bekir'e biate zorladığında ona ninesinin bu durumunu hatırlatarak Ömer'in nesep itibariyle zaniye bir kadının çocuğu olduğunu ifade etmiştir.¹⁹³⁹ Yine Hz. Ali, Sa'd b. Ubâde (ö.14 / 635) gibi sahabeden bazı isimler de zaman zaman Hz. Ömer'in bu durumuna tarizler yapmış, ¹⁹⁴⁰ hatta Ensar'dan Sabit Kays'ın (ö.12 / 633) Hz. Ömer'in babaannesinin Habeşli siyahi bir kadın olmasıyla dalga geçmesi üzerine Hucurât suresinin on birinci ayetinin nazil olduğu ifade edilmiştir.¹⁹⁴¹

¹⁹²⁸ et-Taberi eş-Şîi, *Delâil*, 257; Amili, *Sıradu'l-Müstakim*, II: 26.

¹⁹²⁹ Kummî, *Tefsir*, II: 115.

¹⁹³⁰ Süleym, *Kitab*, 93, Kummî, *Tefsir*, II: 390.

¹⁹³¹ Süleym, *Kitab*, 92.

¹⁹³² Süleym, *Kitab*, 324; el-Hâirî, Ali Yezdi, *İlzâmu'n-Nâsib fi İsbati'l-Hücceti'l- Gaib* (t.y.), II: 96.

¹⁹³³ Amili, *Sıradu'l-Müstakim*, I: 75.

¹⁹³⁴ Kummî, *Tefsir*, II: 326.

¹⁹³⁵ Amili, *Sıradu'l-Müstakim*, II: 300.

¹⁹³⁶ Şîi literatürde Ömer'e hakaret içerilikle yirmi altı isim ve lakabın kullanıldığı tespiti için bk. Mehmet Nur Akdoğan, *Şii kaynaklara Göre Hz. Ömer* (Ankara: Araştırma Yay, 2017), 66.

¹⁹³⁷ Süleym b. Kays el-Hilali, *Kitab*, 158; Sadûk, Ebû Cafer Şeyh Sadûk Muhammed b. Ali b. Hüseyin (ö.381/991), *İlelü's-şerâi'*, thk. Seyyid Muhammed Sadık Bahru'lulum (Necef: 1966), I: 192; Tabersi, *el-İhticac*, I: 127; Meclisi, *Bihâr*, XXIV: 345.

¹⁹³⁸ Bk. Süleym, *Kitab*, 158; Amili, *Sıradu'l-Müstakim*, II: 83; Meclisi, XXIX: 345; Tüsteri, *İlhak*, 291. Suhak isminin Sünni ve Şii literatürdeki değerlendirmeleri hakkında detay içi bk. Akdoğan, *Şii kaynaklara Göre Hz. Ömer*, 54-56.

¹⁹³⁹ Süleym b. Kays el-Hilali, *Kitab*, 158.

¹⁹⁴⁰ Süleym b. Kays el-Hilali, *Kitab*, 4, Kummî, *Tefsir*, 390-391.

¹⁹⁴¹ Bk. Kelbî, Hişam b. Muhammed (204/819 [?]), *Mesalibü'l-Arab* (*Kitabü'l- Mesalib*), thk. Necah et-Tai (Beyrut: Dârü'l-Hedy, 1998), 103; Ebû Ca'fer Muhammed b. Habib İbn Ümeyye b. Amr el-Haşîmi el-Bağdadi (ö. 245/860), *Kitabu'l-Muhabber*, thk. Ilse Lichtenstadter (Beyrut: Dârü'l-Âfâk'l-Cedide, ts.), 306.

Şiiler Hz. Ömer'i, Sünnî kaynaklarda yer alan ancak bağlamı oldukça farklı bir rivayetten hareketle de veled-i zina olarak sunar. İlgili rivayet şudur: "Veled-i zina, üç şerlinin en şerlisidir.¹⁹⁴² Bu rivayetten ne kastedildiği Cafer Sadık'a sorulduğunda o: "Bununla ortadaki kastedilmiştir, zira o, kendisinden öncekinden (Ebu Bekir) ve kendisinden sonrakinden (Osman) daha şerlidir. Bu kişi Ömer'dir."¹⁹⁴³ şeklinde cevap verdiği kayıtlıdır.

Ömer cahiliyye döneminde zina yapmıştır, hem de bunu Muaviye'nin annesi Hind ile yapmıştır. Rivayete göre Mekke fethinde Hz. Peygamber Hind'inde aralarında bulunduğu kadınlar topluluğundan zina yapmamalarına dair biat alırken Hind: "Hiç hür kadın zina eder mi?" şeklinde karşılık verdiği Ömer onunla cahiliye dönemindeki ilişkilerini hatırlayarak bıyık altından gülümsemiştir.¹⁹⁴⁴

2.2. Hilafet Tartışmaları ve Bazı Tasarrufları Üzerinden Eleştirilmesi

Şiiler ashaba yönelik eleştirilerini, ashabin Ali'nin imâmetini kabul edip etmemeleri ve Ali ile beraber olup olmamaları açısından temellendirmişlerdir. Ashap içinde en çok eleştirilen, bazen de hakarete uğrayan kişiler ilk üç halifedir. Ebû Bekir ve Ömer'in hilafetini kabul etmek, Allah'ın koyduğu hükmün önüne geçmek, Kitab'ında yer alan bilgi ve hükümleri bir kenara bırakarak, kendi hevâ ve heveslerinin, arzularının peşine düşmektir.¹⁹⁴⁵ Bu durum, zımnî bir imansızlık olarak da gördürülmektedir. Çünkü "Allah'a isyan edene itaat

Bu eserlerden Kelbî'nin eleştirilerini sıklıkla kullanan Şiiler, onun Sünnî bir âlim olduğunu ifade ederler. Ancak Sünnî cerh ve tadil âlimleri Kelbî'yi şiddetle reddetmektedir. Bk. İbn Ebû Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed b. İdris (ö. 327/938) *el-Cerh ve't-Ta'dil* (Beirut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, ts.), VII: 270-71; İbn Teymiyye, Ebû'l-Abbas Takıyyüddin Ahmed b. Abdülhalim (ö.728/1328), *Minhacü's-Sünneti'n-Nebeviyye*, thk. Muhammed Reşad Salim, Câmîatü'l-İmam Muhammed b. Suud el-İslâmiyye (Riyad: 1986), VII: 64. Aksine onun Şii olduğunu kaynaklar tespit etmiştir. Bk. en-Necâşî, Ebû'l-Abbas Ahmed b. Ali, *Ricalü'n-Necaşi: Ehadü'l-Usulü'r-Ricaliyye* (Kum: en-Neşru'l-İslâmî, 1418), 434-435.

¹⁹⁴² Ebû Davud, *İtk*, 12.

Hz. Aişe, veled-i zinanın için en şerlisi olduğunu bildiren Ebû Hüreyre'ye "Allah ona rahmet etsin, o (veled-i zina), Hz. Peygamber'e çok eziyet eden bir münafıktı. Allah (cc) Rasulü bu adamı sordu, onun veled-i zina olduğunu söylediler. O zaman, "bu için en şerlisi" buyurdular. Bu hususi bir kişi için söylenmiş bir hadistir. Yoksa "Kimse kimsenin günahını yüklenmez."¹⁹⁴²ayetine muhaliftir" demiştir. Bk. Zerkeşî, el-İmam Bedreddin (794/1392), *el-İcabe li-İradi ma İstedreketu Aişe ale's-Sahabe*, thk. Muhammed Bünyamin Erul, racea Şuayb el-Arnaut (Beirut: Müessesetü'r-Risale, 2004), 213-214;

¹⁹⁴³ Şeyh Saduk, *Me'âni'l-Ahbâr*, thk: Ali Ekber el- Gaffari (Kum: 1361), 412; a.g.mlf., *İlelü'ş-Şerai*, II, 564.

¹⁹⁴⁴ Meclisî, *Bihar* 21: 98; Abdülbaki Gölpınarlı, *Sosyal Açından İslam Tarihi: Hz. Muhammed ve İslam* (İstanbul: Milliyet Yayınları, 1969), 122.

¹⁹⁴⁵ Kuleynî, *el-Kâfi*, I: 216.

etmek" yani Ebu Bekir ve Ömer'e itaat etmek, onların hilafetini kabul etmek, Allah'ın imamet konusunda Ali ile ilgili emirlerine isyandır, dolayısıyla küfür sebebidir.¹⁹⁴⁶

İmami telakkide Ömer, Ebu Bekir ile birlikte imameti Ali'den gasp etmişlerdir. Bu nedenle onların İslam'dan nasipleri yoktur.¹⁹⁴⁷ Onlar Allah tarafından imam tayin edilen Ali'yi tanımakla kalmamışlar, bizzat onu yerinden etmişlerdir.¹⁹⁴⁸ Bu durum Küleynî'de yer alan rivayetlerde bizzat Ali tarafından dile getirilmiştir: Ali hutbede, kendinden önceki halifeleri, icraatlarıyla Hz. Peygamber'in arzusuna muhalefet etmekle, ona verdikleri sözleri tutmamakla ve onun sünnetini değiştirmekle suçlamaktadır.¹⁹⁴⁹ Bu bağlamda Ca'fer Sâdık'ın (ö.148 / 765) ' Nisa süresi 137. ayetini yorumlarken ilk üç halifeyi, Ali'ye yaptıkları biati ikrar etmedikleri için, küfre düşmekle itham ettiği kayıtlıdır. "Bu âyet, *falan, falan ve falan* hakkında inmiştir. Onlar başlangıçta Hz. Peygamber'e iman ettiler, sonra Nebi: 'Ben kimin mevlâsı isem Ali de onun mevlâsıdır' diyerek kendilerine velâyeti arz edince, onu inkâr ettiler. Sonra Emir'ül-Mü'minin'e biat ederek tekrar iman ettiler. Ardından Rasûlullah vefat edince tekrar inkâr ettiler ve biatlarını sürdürmediler. Sonra Emir'ül-Mü'minin'e biat edenlerden kendileri için biat alınca küfürlerini arttırmış oldu- lar. İşte bunlarda iman namına bir şey kalmamıştır."¹⁹⁵⁰

Muhammed el-Bakır'a (ö.114 / 733) nispet edilen bir rivayette de onun şöyle dediği ifade edilir: "Yakup'un çocukları peygamber değillerdi. Ne var ki onlar, peygamber çocukları ve torunları idiler. Dünyadan ancak mutlu olarak ayrıldılar. Yaptıklarını düşünüp tövbe ettiler. Hâlbuki şeyheyn (Ebû Bekir ve Ömer) tövbe etmeden dünyadan ayrıldılar. Mü'minlerin Emir'ine yaptıklarını hatırlamadılar. Allah'ın, meleklerin ve tüm insanların laneti bu ikisinin üzerine olsun!"¹⁹⁵¹

Kırtas olayında yaşananlar ise¹⁹⁵² Ömer'in konumunu bilmezliğinin, hatta küfrünün en önemli göstergesidir.¹⁹⁵³ Şia'ya göre Ömer, *Gadîr-i Hûm*'da ilan edilen Ali'nin imametini engellediği için, hem Hz. Peygamber'e eziyet etmiş

¹⁹⁴⁶ Bk. Müfîd, *el-Emâlî*, thk. Ali Ekber el-Gaffari, 2.bs. (Kum: 1993),309.

¹⁹⁴⁷ Kuleynî, *el-Kâfi*, I: 373; Numanî, *el-Gaybe*, 112; Şeyh Saduk, *el-Hisâl*, thk, Ali Ekbel el-Gifari (Kum: 1403), 106; Meclisî, *Bihâr*, XXX: 384.

¹⁹⁴⁸ Kuleynî, *el-Kâfi*, I: 373

¹⁹⁴⁹ Bk. Kuleynî, *el-Kâfi*, VIII: 58-59.

¹⁹⁵⁰ Kuleynî, *el-Kâfi*, I: 420.

¹⁹⁵¹ Kuleynî, *el-Kâfi*, VIII: 246.

¹⁹⁵² Hadisin Sünnî kaynaklardaki varyantları için bk. Buhari, Merdâ 17; Müslim, Vasiyye, 22; İbn Hanbel, I: 324. Konuyla ilgili detaylı değerlendirmeler için bk. Arı, *İlk Üç Halife*, 303-307.

¹⁹⁵³ Süleym b. Kays el-Hilali, *Kitab*, 400-401.

hem de ümmetin geleceğini tehlikeye atmıştır. Bundan sonra imamet konusundaki bütün tartışmalardan ve olumsuz neticelerden Ömer sorumlu olacaktır. Bu durum, Ali'nin imametinin haklılığını ortaya koyarken, Ömer'in ve onun imametini kabul edenlerin de gasıplığını ve hatta sapıklığını ortaya koymaktadır.¹⁹⁵⁴ Meclisî (ö.1110 / 1698) Kırtas olayının hem Ömer'in küfrünün hem de Ömer'i imam ve halife olarak görenlerin cehalet ve sapıklıklarını göstermesi bakımından yeterli bir kanıt olduğunu ileri sürer.¹⁹⁵⁵ Çağdaş Şii kaynaklara göre de Ömer'in Kırtas'taki durumu tam anlamıyla ümmeti saptırmaktır, zira ümmet sapmamak için Hz. Peygamber'in yazacağı Ali'nin imametine mecburdur.¹⁹⁵⁶

Kaynaklarda Ömer'e nispet edilen "Ebu Bekir'e beyat oldubittiye geldi, Allah onun şerrinden Müslümanları korudu, aynısını yaparı öldürün."¹⁹⁵⁷ şeklinde özde aynı, ama farklı varyantları olan bir rivayet yer almaktadır. Şia bu rivayetlerden hareketle Ebu Bekir'in hilafetinin meşru olmadığını bizzat Ömer tarafından savunulduğunu ileri sürmektedir. Örneğin her şartta Ömer'i suçlamaktan uzak durmayan İbn Atiyye (ö.505 / 1111) Ömer'in görüşünden destek almak üzere şöyle der: "Ebu Bekir'in hilafete gelişi azınlığı teşkil eden bir grup tarafından kaba kuvvete dayalı bir oldubittiyle gerçekleşmiştir. Bu hilafet de gayr-i meşru bir oldubittidir. Bu konuda Ömer "İnsanların Ebu Bekir'e olan biatı, cehalet devri adetlerinde olduğu gibi gafletten doğan tedbirsiz bir iş idi. Allah insanları bu işin şerrinden korudu. Bundan sonra her kim böyle bir harekete yönelirse, onu öldürün." demiştir. Kaldı ki, Ebu Bekir meşhur bir sözünde "Beni bırakın. Ali içinizde varken, ben sizin en hayırlınız değilim." diyerek kendi konumu netleştirmiştir.¹⁹⁵⁸ Bu kaynaklara göre Ömer, oldukça düşük profilli olan Ebu Bekir'i, daha sonra hilafeti kendisi kolayca ele geçirmek için, geçici olarak halife seçmiştir. Çünkü Ebu Bekir'in bizzat kendisi bu sorumluluğu kaldırabilecek donanıma sahip olmadığını defalarca ifade etmiştir.¹⁹⁵⁹

¹⁹⁵⁴ Müfîd, *el-İrşad*, Daru'l-Müfîd (Beyrut: 1993) I: 98.

¹⁹⁵⁵ Bk. Meclisi, *Bihar*, XXII, 474.

¹⁹⁵⁶ Muahammed Tıcani es-Semavi, *eş-Şia Hümm Ehlü's-Sünne* (London, t.y), 175.

¹⁹⁵⁷ Buhari, *Kitabu'l-Muharibin Min Ehli'l-Küfri Ve'r-Riddet*, 16. Hadisin orijinali şöyledir: "Hiç kimse kendi başına (bir kenara çekilip) "Ebu Bekir'e yapılan biat ansızın bir oldu bittiye geldi" demesin. Gerçi o, o şekilde bir aceleye geldi, ama şu var ki, Allah bizi bu aceleciliğin şerrinden korudu. Artık bir kimse müşaveresi yapılmadan başka bir kimseye biat ederse ne biat edene, ne de biat edilene öldürülecekleri korkusuyla uyulur." Ancak Şii kaynaklar bu rivayette çeşitli tasarruflarda bulunmuşlardır.

¹⁹⁵⁸ Mukatil b. Atiyye, *Ebu'l-Hica Şiblüddevle (ö.505/1111) Mutemeru Ulema-i Bağdat fi'l-İmameti ve'l-Hilafeti*, thk. Seyyid Murtaza Razavî (Tahran: Daru'l-Kutub'l-İslamiyye, 1377), 73. Ayrıca bkz. Meclisi, *Bihar*, XXX: 504.

¹⁹⁵⁹ Tûsî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Hasen b. Ali (ö.460/1067), *Resâilü's-Şeyh et-Tûsî: er-Resailü'l-Aşr* (Kum: Müessesetü'n-Neşri'l-İslâmî 1414), 123.

Konuya ilişkin olarak Şeyh Tûsî (ö.460 / 1067) bu rivayeti verdikten sonra “Allah ve resulünün akdettiği şeyi “felte / oldubitti olarak vasıflamak doğru değildir.” diyerek zaten Ali’nin dışındaki tüm hilafet çabalarını baştan köksüz olarak görmektedir.¹⁹⁶⁰ “Eğer ben halife seçersem bu, benden daha hayırlı olanın (Ebu Bekir’in) yaptığı bir şeydir, eğer seçmeyip bırakırsam bu da yine benden daha hayırlı olanın (Hz. Peygamber) uygulamasıdır.” şeklindeki rivayetin Ömer’e ait olmasını imkân dâhilinde görmeyen Tûsî, Ömer’in Ebu Bekir ile ilgili bir nassın olduğunu bilmesi ve bunu da halkın huzurunda söylemiş olması halinde mutlaka bu nassın gereğine göre hareket etmek durumunda kalacağına işaret eder. Ancak ona göre böyle bir nass yoktur.¹⁹⁶¹

Tûsî’ye göre Ömer, gerçekte Ebu Bekir’in hilafetini onaylamış değildir, ona biatında rızası yoktur. Ömer’in temel hedefi Ali’nin önünü kesmektir, Ali’yi engellemenin en önemli yolu Ebu Bekir’i ileri sürerek Ali’yi saf dışı bırakmaktır. Zaten Ebu Bekir ve Ömer’in aralarında iyi bir uyum olduğunu, ikisinin bu ümmetin güneş ve ayı oldukları şeklindeki söylemlerin hiçbir karşılığı yoktur. Çünkü İbn Ömer babasının Muhammed b. Ebi Bekir için “Bu babasından daha iyidir.” dediğini aktarır.¹⁹⁶²

Tûsî, Sünnî kaynaklarda Hz. Ömer’e nispet edilen “Ebu Ubeyde b. el-Cerrah ya da Salim’den biri hayatta olsaydı yerime halife seçerdim.” şeklindeki rivayetleri, Ömer ve öncesinde Ebu Bekir’in hilafetleriyle ilgili hiçbir nassın olmadığını en açık kanıtı olarak yorumlamaktadır.¹⁹⁶³Tûsî’ye göre Ömer’in imameti, Ebu Bekir’in imameti üzerine kurulu olduğu için şu iki nedenden dolayı fasittir: onu Ebu Bekir atamıştır, bir de Ebu Bekir’e razı olanlar Ömer’e razı olmuşlardır. Dolayısıyla onun hilafeti baştan temelsiz kurulmuştur.¹⁹⁶⁴ Tûsî, tüm bu ifadeleri, Ali’nin imamette ne kadar haklı ve bu iddiayı dillendirmede Şîî düşüncenin ne kadar tutarlı olduğunu ifade etmek için kullanır.

Aslında bu tür rivayetlerin ilk dillendirildiği kaynaklardan birisi Saffâr (ö.290 / 903) ’dır. Saffâr’a göre Ali, tartışmasız imamdır ve bu atama Hz. Peygamber tarafından yapılmıştır. Beni Saide gölgeğinde işler Hâşimîlerin istediği gibi sonuçlanmamıştır. Ali’nin imametine zemin oluşturmak için Hz. Peygamber devreye sokulur. Bir rivayete göre Ali, Ebû Bekir’le karşılaşır ve ona imâmet konusunda yanlış yaptığını söyler. Ali, Ebû Bekir’in ikna olması için aralarında Hz. Peygamber’in hakem olmasını teklif eder ve Ebû Bekir’i Kuba

¹⁹⁶⁰ Tûsî, *Telhisu’-ş Şafi ve İptalu Hüceci’l-Amme*, thk. Seyyid Hüseyin Bahru’l-Ulum (Kum: 1382), II:104.

¹⁹⁶¹ Tûsî, *Telhisu’-ş Şafi*, II:104.

¹⁹⁶² Tûsî, *Telhisu’-ş Şafi* III: 160.

¹⁹⁶³ Bkz, Tûsî, *Telhisu’-ş Şafi* III: 68-70.

¹⁹⁶⁴ Tûsî, *Telhisu’-ş Şafi*, IV, 3.

mescidine götürür. Hz. Peygamber oradadır. Hz. Peygamber, Ebû Bekir aleyhine karar verince Ebû Bekir korkmuş bir halde oradan çıkar, yolda Ömer'le karşılaşır. Ona durumu anlatır. Ömer ona " Kaygılanma sen. Hâşimîlerin sih-rini bilmez misin?" diye cevap vererek Ebû Bekir'i uyarır ve imamette kalması için ikna eder.¹⁹⁶⁵ Buna göre eğer Ömer'in müdahalesi olmasaydı Ebu Bekir imameti Ali'ye teslim edecekti. Ancak bunu Ömer engellemiştir.

Şii kaynaklara göre Ebû Bekir ve Ömer'in imanı, riyasete ulaşmak için bir kılıftır. Hz. Peygamber vefat ettiğinde bu durum açıkça ortaya çıkmıştır.¹⁹⁶⁶ Kur'an, onların küfrüne şahitlik etmektedir.¹⁹⁶⁷ Ebû Bekir ve Ömer imamet konusunda kendilerinden sonra Ehl-i Bey'tin haklarını ellerinden alan bir düzenleme yaparak birlikte kötü bir sünnet başlatmışlardır. Oysa imamet, imanî bir konudur ve onlar bunu dikkate almamışlardır.¹⁹⁶⁸ Onlar, siyasette yaptıkları nedeniyle sonraki süreçlerde Ehl-i Bey'te yapılan her türlü zulümden sorumludurlar.¹⁹⁶⁹ Onların kurdukları sistem, Hüseyin'in öldürülmesini ve Ehl-i Bey'e zulmü doğurmuştur.¹⁹⁷⁰ Onların bu konudaki adımları sonrakilere örneklik etmiştir. Bu yüzden Ehl-i Bey'i sevenler onlardan teberri etmektedirler.¹⁹⁷¹

Şii telakkide Sünnî literatürde sabit olan Ömer'in faziletine dair hiçbir rivayet kabul edilmemektedir. Özellikle *Kütüb-ü Sitt'e de fazailü's-sahabe* başlığı altında yer alan rivayetlerin tamamı ya reddedilir ya da mantık sınırlarını zorlayacak tevellilerle yorumlanır. Örneğin "Şeytan Ömer'i görünce yolunu değiştirir."¹⁹⁷² şeklindeki rivayet, "Kur'an'da Âdem'i cennetten çıkarmış, Musa'ya adam öldürtmüş Şeytan nasıl olur da Ömer gibi birinden çekinir?" denilerek Kur'an'a arz ile reddedilir. Ayrıca Şeytan Uhud, Huneyn ve Hayber'de savaşan kaçan birinden neden kaçsın ki?¹⁹⁷³ şeklinde bir de soru sorulur. Bu yoruma Sünnî düşüncenin Şeytan ile Ömer karşılaşmasını somut bir gerçeklik olarak kabul etmesi de katkı sağlamıştır. Oysa bu rivayet ile anlatılmak istenen husus "Ömer'in olduğu yerde şeytanca işler yapılamaz."¹⁹⁷⁴ anlamında soyut bir durum tespittir. Bu şekilde düşülseydi-en azından bu rivayet için- yukarıda görüldüğü üzere Şii'lerin Hz. Ömer'e hakaret etme imkânı olmazdı.

¹⁹⁶⁵ Saffâr, *Besâir*, 314.

¹⁹⁶⁶ Taberi eş-Şii, *Delâil*, 280; İbn Tavus, *et-Tarâif*, 253.

¹⁹⁶⁷ Örnek olarak gösterilen ayetler için bkz. Bakara, 2/8-20 ve 41. ayetler; Nisa 4/137; Tevbe 9/74; Kehf, 18/100-102.

¹⁹⁶⁸ Eleştiriler için bkz. Himyerî, *Kurb*, 29.

¹⁹⁶⁹ Kummî, *Tefsir*, I: 383.

¹⁹⁷⁰ Müfîd, *el-İhtisâs*, 344.

¹⁹⁷¹ Kuleynî, VIII:103; Tûsî, *Ricâlü'l-Keşşî*, 205-206.

¹⁹⁷² Buhari, Bedu'l-halk, Sıfatu iblis; Tirmizi, Menakıb, 18.

¹⁹⁷³ İbn Ebi'l-Hadid, Ebû Hamid İzzeddin Abdülhamid b. Hibetullah (ö.655/1257), *Şerhu Neh-ci'l-Belâğa*, thk. Muhammed Ebû'l-Fazl İbrâhim (Kum: 1959), XII:179.

¹⁹⁷⁴ Azimlî, *Hz. Ömer*, 44.

Yine “Ümmetlerin muhaddesleri vardır. Ümmetimde bunlardan biri varsa o da Ömer’dir.”¹⁹⁷⁵ Şeklindeki rivayet, Şii telakkiye göre doğru olamaz. Bu rivayet doğru iseyani Ömer muhaddes (peygamber olmadığı halde isabetli konuşan ve doğru karar veren kişi) ise neden fasık Muaviye’yi Şam’a vali tayin etmiştir? Allah, onun Şam’da yapacağı çirkinlikleri Ömer’in kalbine ilka etmemiş midir?¹⁹⁷⁶

Sünnî kaynaklarda Hz. Ömer’in faziletine dair rivayet edilen “Hak Ömer’in diliyle ortaya çıkar.” şeklindeki rivayet ve buna benzer Ömer’in faziletini gösterir nitelikteki hadislerin hiçbiri kabul edilemez olarak görülür. Şia’ya göre bu ve benzeri ifadeler doğru kabul edildiğinde Ömer’in peygamber gibi hatta ondan üstün olduğu kabul edilmiş olur. Ancak tarih ortaya koymuştur ki, Ali ve Muaz gibi sahabiler çok defa Ömer’i yanlış hükümlerinden döndürmüşlerdir. Eğer denildiği gibi ise Ömer’in hata yapmaması gerekirdi.¹⁹⁷⁷

Sünnî düşüncede Ömer’in fetihleri İslam’ın devlet olma yolunda atılmış çok önemli adımlar olarak görülürken, Şii düşünce aksi kanaattedir. Zira onlara göre Ömer’in fetihleri İslam’a hiçbir şey katmamıştır. Ömer’in fetihleri hâkimiyet alanını genişletmek için yapılmıştır ve neticede başka ülkeler istila edilmiştir. Bu fetihlerin Ömer’e fazilet kazandırmış olduğu kabul edilse bile bu, onu hilafeti gasp etme konusunda haklı çıkarmaz. Çünkü Hz. Peygamber kendisinden sonra onu değil, Hz. Ali’yi halife tayin etmiştir. Ömer, halifeliği gasp etmiş, izinsiz olarak Hz. Peygamber’in makamına oturmuştur. Kaldı ki, Ömer’in fetihleri hatalı olduğu kadar olumsuz sonuçlar da doğurmuştur. Resulullah’ın zamanındaki savaşlar saldırı değil, savunma niteliğindedir. Peygamber döneminde insanların gönül rızasıyla ve kitleler halinde İslamiyet’i kabul etmesi, işte bu yüzdendir. Ama Ömer’in yaptığı fetihler İslam’a hiçbir şey kazandırmadığı gibi birçok şey kaybedilmesine de neden olmuş, onun yüzünden İslamiyet’in çehresi çirkin gösterilmiştir. Eğer Ebu Bekir, Ömer ve Osman hilafetin gerçek sahibi olan Ali’nin makamını gasp etmeselerdi Ali, Hz. Peygamber’den sonra hilafet makamına geçerek Resulullah’ın gittiği yolu takip edecek, onun ilahi programını hayata geçirerek insanların gruplar halinde ve kendi rızalarıyla aşk ve muhabbetle İslam dinine dâhil olmasına ve bu dinin büyüyerek yer kürenin her tarafını kaplamasına vesile olacaktı. Böylece İslam, insanlığın kalbinde şiddet değil sevgi dini şeklinde yer bulacaktı.¹⁹⁷⁸

Şia Ömer karşısında oluşturduğu duruşu temellendirmek için Muhammed b. Ebu Bekir’den de alıntı yapar. Buna göre o, babası Hz. Ebu Bekir’den ve

¹⁹⁷⁵ Müslim, Fedailüs Sahabe, 23

¹⁹⁷⁶ İbn Ebil Hadid, *Şerhu Nehci’l-Belağa*, XII:179.

¹⁹⁷⁷ İbn Ebi’l-Hadid, *Şerhu Nehci’l-Belağa*, XII:179.

¹⁹⁷⁸ Mukatil b. Atiyye, *Mutemeru Ulema-i Bağdat*, 169-171

Hz. Ömer'den teberri ettiğini söyleyerek Ali'ye biat etmiş ve Ali için "Sen itaat kendisine Allah tarafından farz kılındığı kişisin." diyerek bağlılığını ilan etmiştir.¹⁹⁷⁹ Ancak Şia'nın tüm kötülüklerine rağmen Hz. Ali'nin kızı Ümmü Gülsüm'ü Ömer ile evlendirmiş olması tam anlamıyla sıkıntılı bir konudur. Şii düşünce bunun farkında olarak bu evliliği farklı şekillerde, bazen de insan havsalasının sınırlarını zorlayacak tevillerle izah etmektedir. Bir kısmı böyle bir evliliğin olmadığını söylerken, bir kısmı ise bu evliliğin bir zorlama sonucu gerçekleştiğini düşünmekte, bazıları da bu kızın Necranlı dişi bir cin olduğunu ileri sürebilmektedir.¹⁹⁸⁰ Nihayetinde Şiiler nezdinde bu evlilik, "namusun gasp edilişi" ve Şia için bir kir olarak görülmüştür.¹⁹⁸¹ Öte yandan Ali'nin bu evliliğe *takiyye* gereği izin verdiği rivayeti de vardır. Ali, Ömer'in korkusundan kızının Ömer ile evliliğine izin vermiştir.¹⁹⁸² Ayrıca Ömer batında kâfir ise de zahirde Müslümandır. Dolayısıyla Ali, kızını buna istinaden evlendirmiştir.¹⁹⁸³

İmâmî kaynaklarda Hz. Ömer'in hayatı hakkında ve bazı tasarruflarına ilişkin de sert eleştiriler görülmektedir. Buna göre Ömer, cahiliye döneminde eşek çobanıdır.¹⁹⁸⁴ Ömer, Kureyş'in önemli bir ismi değildir, olsa olsa babası gibi bir oduncu olarak görülmelidir.¹⁹⁸⁵ O, kabadır, çok küfürlü konuşur; münafıktır. Hz. Ali de Ömer'in münafık olduğunu açıkça söylemiştir. Ömer de münafıklığının farkındadır; zira o, Huzeyfe b. Yeman'e (ö.36 / 656) kendisinin münafık olup olmadığını sormuştur. İnanç bakımından kendine güveni olan biri bu soruyu sormaz.¹⁹⁸⁶ Ömer, sahabenin tamamına yakınına sözlü baskı uygulamış, Ali'yi her zaman kıskanmış, Ehl-i Beyt'e karşı nefret beslemiş ve onların humustan paylarını kesmiştir.¹⁹⁸⁷

Ömer kendi döneminde insanların Ehl-i Beyt'e ilgi göstermesini engellemiştir. Ensar'dan yaşlı bir kadın yolda giderken Ömer nereye gittiğini sorar o

¹⁹⁷⁹ Tûsî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Hasen b. Ali (ö.460/1067), *İhtiyârü Ma'rifeti'r-Rical (Ricâlül'l-Keşşi)*, thk. Cevad Kayyumi el-İsfehani (Kum: 1417), 67.

¹⁹⁸⁰ Müfid, *Evâliü'lü'l-Makâlât* (Beyrut: Daru'l-Müfid, 1993), 200-201; Tûsî, *el-İktisad* (Kum: Matbatu'l-Hiyam, 1400), 340; Arı, *İlk Üç Halife*, 181.

¹⁹⁸¹ Kuleynî, *el-Kâfi*, V, 347. Bu evlilik konusunda müstakil bir çalışma yapılmıştır. Detay için bkz. Seyyid Ali el-Milani, *Tezviçü Ummi Gulsüm min Ömere*, Kum 1421.

¹⁹⁸² Müfid, *Evail*, 200-202

¹⁹⁸³ Bu evlilikle ilgili olarak bak. İbn Sa'd, *Tabakat*, VIII: 338-339; Kuleynî, *el-Kafi*, VI: 115-116; Ya'kubî, İbn Vazih Ahmed b. İshak b. Ca'fer (292/905), *Tarihü'l-Yakubi* (Beyrut: Dâru Sadır, 1992) II: 149-150; Murtazâ, Ebi'l-Kâsım Ali b. Hüseyin el-Müsevî (432/1044), *eş-Şafi fi'l-İmame* (Tahran, 1987), 216; İbn Ebi'l-Hadid, *Şerhu Nehci'l-Belağa*, III: 124, 146.

¹⁹⁸⁴ İbn Tavus, Ebi'l-Kasım Rukyeddin; *et-Taraif fi Marifeti Mezahib't-Tavaif* (Kum: 1399), 467. Sünni kaynaklara göre ise Ömer deve çobanıdır. Bk. İbn Sa'd, *Tabakât*, III: 266. Şii kaynaklar bu ifadeyi hakaret için kullanmaktadır.

¹⁹⁸⁵ Meclisi, *Bihar*, XXIX; 108.

¹⁹⁸⁶ Amilî, *es-Sırâdü'l-Müstakim*, III: 28.

¹⁹⁸⁷ Süleym b. Kays el-Hilali, 157,173; Ayyâşî, *Tefsir*, I: 325; Tûsî, *Telhisu'-ş Şafi*, IV,16; İbn Ebil Hadid, *Şerhu Nehci'l-Belağa*, XX: 21; Meclisi, *Bihar*, VIII: 218.

da Ehl-i Beyt'in yanına gidip ahdini tazelemek istediğini söyler. Ömer: "O iş Hz. Peygamber hayatta iken geçerliydi, artık gerek yok" der ve kadını geri gönderir. Yolda Ümmü Seleme (ö. 62 / 881) ile karşılaşan kadın durumu ona aktarır. Ümmü Seleme Ömer'i yalancılıkla suçlar ve "Al-i Muhammed'in hakkı her daim devam eder" der.¹⁹⁸⁸

İmami rivayetlerde Ömer'in Fatıma ile ilgili tasarrufları yoğunluklu olarak eleştiri merkezindedir. Rivayete göre Hz. Fatıma (ö.11 / 632), Halife Ebu Bekir'den Fedek'i istemek için huzura çıkar, burayı babasının kendisine bıraktığını söyler ve şahit olarak da eşi Ali ile Ümmü Eymen (ö.24 / 645) 'i gösterir. Ebu Bekir bir kâğıda Fedek arazisini Fatıma'ya verdiğini gösteren bir emrına yazar. Fatıma huzurdan çıkarken yolda Ömer ile karşılaşır. Ömer, Fatıma'ya nerden geldiğini sorar. O da huzurdan geldiğini, Ebu Bekir'in Fedek'i kendisine verdiğini ve bunu da kayıt altına aldığı söyler. Ömer, Fatıma'nın elinden o belgeyi alır ve Ebu Bekir'in huzuruna çıkar. Ona: "Fatıma'ya Fedek'i verdin ve bunu da kayıt altına aldın öyle mi? diye sorar. Ebu Bekir; "Evet" der. Bunun üzerine Ömer: "Ali kendine yontar, Ümmü Eymen ise bir kadındır, bunlara dayanarak bu hükmü nasıl verirsin?" der ve belgeyi tükürükle ıslatır, siler. Tûsî bu rivayetin devamında aynı konuyu tartışırken Ömer'in Fedek'in Fatıma'ya verilme kararına itiraz ettiğini ve bu arazinin Fatıma'ya teslim edildiğini gösteren belgeyi yırttığını ifade eder.¹⁹⁸⁹

Şii düşünceye göre Ömer, Ebu Bekir'in Fedek'i Fatıma'ya veren belgesini yırttığında Fatıma ona: "Allah da senin karnını yarsın" diye beddua etmiştir. Onun bu bedduası Ebu Lü'lüe (ö.23 / 644) sayesinde gerçekleşmiştir."¹⁹⁹⁰ Bu nedenle Ömer'in katledildiği günü bayram; katil ve Mecusi Ebu Lü'lüe ise faziletli bir Müslüman olarak görülmüştür. Bugünün, onbirinci İmam el-Askeri (ö. 260 / 873) tarafından ramazan, kurban, gadir ve cumadan ayrı özel bir bayram günü olarak kabul edildiği ve bugünü tanımlamak üzere yetmiş iki isimlendirme yapıldığı kayıtlıdır.¹⁹⁹¹

Ömer, Fatıma hamileyken karnına vurmak suretiyle bebeğinin düşmesine ve Hz. Peygamber'in incinmesine neden olmuştur.¹⁹⁹² Fatıma, Ömer'den hiç hoşlanmamaktadır. Hatta o, masum varlıkların zarar görme ihtimali olmasa Ömer'e beddua edeceğini ve dolayısıyla Allah tarafından layığına kavuşturulacağını Ömer'in yüzüne söylemiştir.¹⁹⁹³

¹⁹⁸⁸ Kuleynî, *el-Kâfi*, VIII, 156

¹⁹⁸⁹ Tûsî, *Telhisu'-ş Şafi* III, 124.

¹⁹⁹⁰ Süleym b. Kays el-Hilali, *Kitab*, 135-137; Taberi eş-Şiî, *Delâil*, 36.

¹⁹⁹¹ Amilî, *es-Sırâdü'l-Müstakim*, III: 29, Meclisi, *Bihar*, XX: 330.

¹⁹⁹² Saffâr, *Besâir*, 275; Tabersî, *el-İhticâc*, I: 413.

¹⁹⁹³ Kuleynî, *el-Kâfi*, I: 460.

Ömer hayatta iken Hz. Peygamber'e çeşitli eziyetler etmiştir.¹⁹⁹⁴ Bu eziyetler nedeniyle Hz. Peygamber onu öldürmek dahi istemiştir, ama Meryem sure-si 84. ayeti¹⁹⁹⁵ nazil olunca Ömer'in durumu Allah'a havale dilmiştir.¹⁹⁹⁶ Ömer'in eziyetinin bir diğer örneği de onun Abdullah b. Übey b. Selül'ün (ö.9 / 631) cenaze namazını¹⁹⁹⁷ kılmak isteyen Hz. Peygamber'e engel olma çabasıdır. Ömer, bu tutumuyla haddini aşmıştır. Oysa Hz. Peygamber'in maksadı farklıdır. Ömer, bu müdahalesiyle Hz. Peygamber'in niyetini deşifre etmiştir.¹⁹⁹⁸

İmâmî kaynaklar Ömer'in diğer bazı tasarruflarını ileri sürerek onu şâr'î olmaya çalışmakla suçlamaktadırlar. Buna göre ilgili rivayetlerde yer aldığı üzere Ömer şöyle demiştir: "Hz. Peygamber döneminde var olan üç şeyi yasaklıyorum, bundan sonra o üç şeyi yapanları cezalandıracağım. Bunlar: *muta nikâhı*, *hac mutası* ve ezana *hayye ale hayri'l- amel* ibarelerinin eklenmesidir."¹⁹⁹⁹ Şi'a'ya göre Ömer kendini şâr'î yerine koyarak Hz. Peygamber'in helal kıldığı bir ibadeti, ona rağmen, yasaklamıştır.²⁰⁰⁰ Ömer'in bu konudaki tavrı re'y ile din ihdasıdır ve kesinlikle reddedilmelidir. Ca'fer Sâdık (ö.148 / 765), Ömer'in temettü hacıyla ilgili görüşünü, "bu Ömer'in re'yidir. Ömer'in re'yi Hz. Peygamber'in uygulaması gibi değildir." şeklinde ortaya koymuştur.²⁰⁰¹

Ömer dini değiştirmiş, Hz. Peygamber'in vefatından sonra onun sünnetleri yerine kendi sünnetlerini ihdas etmiştir.²⁰⁰² Ömer, miras hukukuna *avl*²⁰⁰³ konusunu sokarak nisap miktarlarıyla oynamıştır. Böylece o, Allah'ın farzlarıyla

¹⁹⁹⁴ İbn Tavus, *et-Tarâif*, 440-442.

¹⁹⁹⁵ Ayetin meali şöyledir: "Öyle ise onlar hakkında acele etme. Biz onlar için (günlerini) teker teker sayıyoruz."

¹⁹⁹⁶ Süleym b. Kays el-Hilali, *Kitab*, s. 93.

¹⁹⁹⁷ Konuyla ilgili detay için bk. Tevhid Bakan, "Hz. Peygamber'in Abdullah b. Übey'in Cenaze Namazını Kılmaması" *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 39 (Haziran 2013): 211-240.

¹⁹⁹⁸ Ayyâşi, *Tefsir*, II, 100; Tûsî, *Tehzib*, III:197. Konuyla ilgili Sünni kaynakların değerlendirilmesi için bk Arı, *İlk Üç Halife*, 295-299.

¹⁹⁹⁹ İbn Şâzân, Ebü'l-Abbas Fazl b. Şâzân b. Halil en-Nisaburi (260/874), *el-İzah*, thk. Seyyid Celâleddin el-Hüseynî el-Urmevî (Tahran: Danişgah-ı Tahran, 1984), 443; Molla Muhsin Muhammed b. Murtaza b. Mahmûd Feyz-i Kâşânî, *Tefsirü's-Safi*, thk. Hüseyin A'lemi (Beyrut: 1982), I: 346.

²⁰⁰⁰ Müfid, *el-İrşad*, I, 174.

²⁰⁰¹ Tûsî, *el-İstibsâr fima Uhtulife mine'l-Ahbâr* (Tahran: Dârü'l-Kütübü'l-İslâmiyye, 1970), II: 57-59.

²⁰⁰² Süleym b. Kays el-Hilali, *Kitab*, 285.

²⁰⁰³ Avl: lugatta "haktan ayrılmak, zulmetmek; yükselmek ve çoğalmak" gibi mânalara gelir. İslâm hukukunda ise bir mirasın taksiminde, belirli hisse sahiplerinin terekeden alacakları pay miktarı hesaplanırken, payların toplamının ortak paydadana fazla çıkmasına bu yükselme sebebiyle avl, böyle bir durumun ortaya çıktığı miras meselesine de âile veya avliye denir. Bkz. Hamdi Döndüren, "Avl", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 4 (Ankara: TDV Yay., 1991), 117; Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, (İstanbul: Ensar Yay, 2005), 38.

la oynayan ilk kişidir. Bu konuda İbn Abbas'a "Nisaplardaki doğru ölçüyü neden Ömer'e söylemedin?" diye sorulunca onun da "Ömer'den korktum" dediği rivayet edilmektedir. Şia'ya göre eğer imamet Ömer'den önce, Ali'nin elinde olsaydı, Allah'ın farzlarında hiçbir değişiklik yapılmazdı.²⁰⁰⁴

Tûsî Ömer'e attettiği: "Hz. Peygamber döneminde var olan iki mutayı yasaklıyorum, yapanları cezalandıracağım." şeklindeki rivayeti verdikten sonra: "Bu oldukça çirkin bir sözdür, o, kendisini emir ve yasaklama konusunda Hz. Peygamber ile aynı konumda görmektedir. Ömer şârî değildir ki, bu şekilde bir söz söyleme hakkına sahip olsun."²⁰⁰⁵ diyerek tepki gösterir. Ömer, Ali'nin aleyhine sonucun çıkması kesin olan bir şura hetyeti teşkil ettirmiştir. Ömer, dinde yeni bidatler ortaya koymuştur. Bunun örnekleri teravih namazı, sevad arazisi ve cizye konusundaki uygulamalarıdır. Bunların tamamı Kur'an ve sünnete aykırıdır.²⁰⁰⁶

Ömer, yetkisi olmadığı halde Hz. Peygamber'in helal kıldığı mutayı haram kılmıştır.²⁰⁰⁷ Ömer'in mutayı yasaklaması, zinanın önünü açmıştır. Hz. Ali'den geldiği ileri sürülen şöyle bir rivayete yer verilir: "Eğer Ömer benden önce mutayı haram kılmasaydı, çok küçük bir azınlık dışında, başka zina eden olmazdı."²⁰⁰⁸ Çünkü muta Allah'ın ümmet için bir rahmet dileğidir.²⁰⁰⁹ Bu nedenle Ömer'in muta konusundaki tasarrufu onun küfrünün nedenleri arasında kabul edilir.²⁰¹⁰ Meclisî (ö.1110 / 1698) şöyle der: "Akıllı biri Ömer'in küfründe tereddüt etmez. Allah'ın ve Resulü'nün laneti onun, onu Müslüman kabul eden ve ona lanet okumayanların üzerine olsun."²⁰¹¹

Şia'ya göre Ömer, ezan ve kametten "*hayye ale hayril amel*" ifadelerini kendi başına kaldırmıştır. Onun bu uygulaması kendi dönemi ve sonrasında sahiplenilmiştir. İnsanlar, bu ifadeleri vazeden Allah ve Resulü'nden ziyade Ömer'den korkmuşlardır. Bu duruma rıza göstermek küfürdür. Ömer, bu ifadenin yerine *es-salatu hayrun min en-nevmitadesini* eklemiştir.²⁰¹² Oysa ezanda

²⁰⁰⁴ Kuleynî, *el-Kâfi*, VII, 80.

²⁰⁰⁵ Tûsî, *Telhisu'-ş Şafi*, IV: 29

²⁰⁰⁶ Tûsî, *Telhisu'-ş Şafi*, IV: 34, 50.

²⁰⁰⁷ İbn Şâzân, *el-İzâh*, 432-447

²⁰⁰⁸ Kuleynî, *el-Kâfi*, V: 448; Tûsî, *Tehzîb*, VII: 250; Tûsî, *el-İstibsâr*, III: 141.

²⁰⁰⁹ İbn Tavus, *et-Tarâif*, s. 460-461.

Mut'a konusunda Ca'fer es-Sadık'ın ilginç bir görüşüne yer verilmektedir. Buna göre "Müslümanın ömründe en azından bir kez mut'a nikâhı yapmalıdır. Çünkü bu, Hz. Peygamber'in sünnetidir, dolayısıyla bu sünneti işlemeden dünyadan gitmeyin." Bk. Himyerî, Ebü'l-Abbas Muhammed b. Abdullah b. Cafer (ö.276/889), *Kurbü'l-İsnad* (Beyrut Mecmaü'l-Meliki li-Buhusi'l-Hadarati'l-İslâmiyye, Müessesetu Al-i'l-Beyt, 1993), 44; Mufid, *Risâletu'l-Mut'a* [(*Silsiletu müellefâti'-ş Şeyh el-Mufid* için-de), Beyrut: 1993], VI: 7.

²⁰¹⁰ Amilî, *es-Sırâdü'l-Müstakim*, III: 129.

²⁰¹¹ Meclisî, *Bihar*, XXII: 474.

²⁰¹² Kufî, Ebü'l-Kâsım Ali b. Ahmed b. Musa i (ö.352/963) *el-İstigaseh fi Bidei's-Selase* (Tahran: 1373), 28.

yer alması gereken *hayye lae hayril amelden* kasıt velayettir. Musa Kazım'a (ö.183 / 799) bunun ne demek olduğu sorulduğunda o: "Görünen sebebi mi yoksa gerçekte olan ama görünmeyen sebebi mi soruyorsun? diye sorar. "Her ikisini de cevapla" karşılığını alınca Musa Kazımşöyle der: "Görünen illet: insanlar namazla yetinerek cihadı terk etmesinler içindir. Görünmeyen sebep ise: *hayye aleyhayril amel* ifadesinin ezandan çıkarılmasını emreden kişi, bununla insanları *velayete* teşvik etmek istememektedir."²⁰¹³

Ömer'e yönelik eleştiriler arasında içki cezasını, kırktan seksen sopaya çıkarması da vardır. Ömer, bu görüşüyle sünnet koymuş, bir şâri' gibi hareket etmiştir. O, hilafet seçiminde şûrâ heyeti oluşturmuştur. Bu çaba, imameti dolaylı yollardan çalma operasyonudur.²⁰¹⁴ Öte yandan Ömer, Ebû Bekir'le birlikte Usame ordusuna geç katılmıştır. Bu nedenle her ikisi de Hz. Peygamber tarafından lanetlenmişlerdir.²⁰¹⁵ Ömer, Muğire b. Şu'be'nin (ö.50 / 670) zina ettiği ispatlanmasına rağmen had uygulamadığı gibi aksine şahitlere had uygulamıştır. Dördüncü şahit Ziyad b. Ebîh (ö.53 / 673), Muğire aleyhine şahitlik edecekken Ömer'in telkinleriyle şahitlikten vazgeçmiştir. Bu uygulamasıyla Ömer, Allah'ın hükmünün tam aksine hareket etmiştir.²⁰¹⁶ Yine Ömer, Hz. Peygamber Mekke'yi fethettiği zaman Kâbe'deki makam-ı İbrahim'i İbrahim as.)'ın koyduğu yere yani orijinal yerine koydu. Ancak Ömer kendi döneminde makamı İbrahim yerini değiştirdi.²⁰¹⁷

Kaynaklarda Ömer'in yaptığı en küçük şey bile eleştiri konusudur. Namazlarda sağ eli sol el üzerine koymak Ömer'in bir bidati olarak düşünülür ve uygulanmaz. Çünkü bu, Yahudi ve Hristiyanlara ait bir uygulamadır, sünnette böyle bir şey yoktur. Ömer bunu Yahudilerden görüp almıştır.²⁰¹⁸ Ömer, net bir delili olmadığı halde Fatiha'dan sonra "âmin" ifadesini namaza eklemiştir. Ali ve Ehl-i Beyt imamları bu ifadenin namazı kesen bir fasıla olduğunu ileri sürerek reddetmişlerdir.²⁰¹⁹

Ömer, teyemmüme de karşıdır, zira teyemmüm ayetinden haberi yoktur. Nafile namazların cemaatle kılınması bidati de ona aittir.²⁰²⁰ Bunun somutlaşmış şekli teravih namazıdır. Bu uygulama, dine yeni bir şey eklemektir. Zaten Ali, Ömer'in bu uygulamasını sünnete aykırı bulmuştur. Ali, cemaatle nafile namaz kılma talebini kabul etmemiş; bu amaç için bir araya gelenleri de dinde

²⁰¹³ Şeyh Saduk, *İlelü's-Şerai*, II: 368.

²⁰¹⁴ Bkz. Sadûk, *el-Hisâl*, 372-74; Müfid, *el-Emâlî*, 62-63.

²⁰¹⁵ İbn Şâzân, *el-İzâh*, 361; Mukatil b. Atiyye, *Mutemeru Ulema-i Bağdad*, 65.

²⁰¹⁶ Tûsî, Tûsî, *Telhîs*, II: 149

²⁰¹⁷ Kuleynî, *el-Kâfi*, IV: 223.

²⁰¹⁸ Kûfî, *el-İstigaseh fi Bidei's-Selase*, 28.

²⁰¹⁹ Kûfî, *el-İstigaseh fi Bidei's-Selase*, 27.

²⁰²⁰ Süleym b. Kays el-Hilali, *Kitab*, 264; İbn Tavus, *et-Tarâif*, 405; Kûfî, *el-İstigase*, 34.

bidat oluşturdukları gerekçisiyle, azarlayıp dağıtmıştır.²⁰²¹Şia'ya göre Ömer'in cemaate teravih namazını kaldırdıktan sonra "Ne güzel bidattir." şeklindeki ifadesi, bu uygulamanın Hz. Peygamber döneminde olmadığını açık bir kanıttır. Eğer Hz. Peygamber döneminde bu uygulama olsaydı Ömer bu şekilde söylemezdi. Oysa Hz. Peygamber "her bidat sapıklıktır" şeklinde durumu netleştirmiştir.²⁰²²

Ömer, yargılama konusunda pek yetenekli değildir. Bu durum Ebû Bekir için de geçerlidir. Ali, her ikisini de yanlış kararlar verdiklerinde, adeta helak olmaktan kurtarmıştır. Her ikisi de defalarca "Eğer Ali olmasaydı helak olur-
dum." demiştir. Bu nedenle Şîi telakkide Ali doğru hüküm veren; Ebû Bekir ve Ömer ise işin içinden çıkamaz kişiler olarak sunulmaktadır.²⁰²³

Ömer, Ebu Bekir ile birlikte Ali'ye yaptıkları nedeniyle tövbe etmeden öldüğü için Allah'ın lanetini hak etmiştir.²⁰²⁴ Her iki sahabe sonraki süreçlerde *Sanama kureyş* (Kureyş'in iki putu) olarak kabul edilerek lanetlenmişlerdir.²⁰²⁵ İbn Abbas'ın Hz. Ali'den rivayet ettiği ve Şîi literatürde büyük dua" olarak vasıflandırılan bu duada Ebu Bekir ve Ömer Kureyş'in iki putu olarak sunulur ve onların şerrinden Allaha sığınılır.²⁰²⁶Bu duada Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer ile onların kızları lanetlenmektedir. Ali'nin bunu vitirlerde kunut duası olarak okuduğu aktarılmaktadır.²⁰²⁷ Bu duayı okumak Bedir ve Huneyn savaşlarında düşmana ok atarken elde edilen milyonlarca sevaba eşittir. Bu dua üzerine onlarca şerh yazılmıştır. Hepsinde de kapalı geçen ifadeler, şeyheyn ve kızları olarak anlaşılmıştır. Ancak bazen tepkiler üzerine burada kast edilen kişilerin *Firavun* ve *Haman* olduğu da ifade edilmiştir. Dualar üzerinden lanetleme işlemi şeyheynin dışında Ali'nin ve Ehl-i Beyt'in karşısında olduğu düşünülen diğer bazı sahabe içinde yapıldığı görülmektedir.²⁰²⁸

Ömer o kadar cahildir ki, peygamberlerin ölmeyeceğine inanmaktadır. Hz. Peygamberin ölüm haberi geldiğinde Ebu Bekir'in okuduğu ayetlere (Ali-İmran, 144; zümer, 30) "sanki ben bu ayetleri duymamışım" şeklindeki ifadesinden hareketle onun Kur'an'ı ezberlemediği ileri sürülür. Bu durum aynı zamanda onun peygambere imanı konusunda da problemleri olduğunu göster-

²⁰²¹ Şerif Murtaza, *eş-Şafi fil-İmâme* (Tahran: 1987), IV, 219.

²⁰²² Tûsî, *Telhisu's-Şafi*

²⁰²³ Bk. Kuleynî, *el-Kâfi*, VII: 249, 352.

²⁰²⁴ Kuleynî, VIII: 246

²⁰²⁵ Bkz. Meclisi, *Bihâr*, XX;134.

²⁰²⁶ el-Ke'âmî, Takıyyüddin İbrahim Ali el-Hasan b. Muhammed b Salih (ö. 905/1500), *el-Misbâh* (Beyrut: 1983), 552-553; Meclisi, *Bihar*, XXX; 381; XXXI; 631.

²⁰²⁷ Bk. el-Ke'âmî, *el-Misbâh*, 552

²⁰²⁸ Şeyh Saduk, *Men lâ Yahduruh'l-Fakîh*, thk. Ali Ekber el- Gaffari, 2. bs. (Kum: t.y), II: 354, 366.

rir bir kanıt olarak kabul edilir.²⁰²⁹ Zaten Ömer cehaletle maruftur ve onun bu durumunu gösteren çok sayıda olay yaşanmıştır. Örneğin o, hamile bir kadını recim etmek istemiş Muaz'ın (ö.17 / 638) uyarısıyla bu işten vazgeçmiştir.²⁰³⁰ Yine o, deli bir kadını recmetmek istemiş Ali'nin sorumluluğun delilerden kaldırıldığını bildirmesi üzerine vazgeçmiştir.²⁰³¹ Kadınların mehrini sınırlandırmak istemiş ancak bir kadının uyarısıyla bundan vazgeçmiştir.²⁰³² Beytülmalden uygun olmayan harcama yapmış, istifade noktasında insanlar arasında eşit davranmamıştır. Ömer, Aişe ve Hafsa'ya yıllık on bin dirhem verirken diğer hanımlara beş bin dirhem vermiştir.²⁰³³

Şiî kaynaklara göre Ömer'in küfrü Şeytanın küfründe daha ileridedir. Bu yüzden cehennemde birlikte azap çekerken şeytan kendisinden iki kat daha fazla azap çekenin kim olduğunu soracak, o kişinin Ömer olduğunu öğrenince de niye buna duçar dolduğunu soracaktır. Ona "Ali'ye buğzu nedeniyle" denilince Şeytan: "Ben Âdem'e secdeyi reddettiğimde Allah, Muhammed ve Ehl-i Beyt'ini benim tasallutumdan kurtardı. Sen neyine güvenerek ona buğz ediyorsun?" diyecektir. Ömer de : "Bana bu işi sen emrettin." diyecektir. Şeytan: "Sen niye bana itaat ettin? Rabbine itaat etseydin ya!" şeklinde karşılık verecektir.²⁰³⁴ Buna benzer kurguların Şiî litetaturde yer almasının temel nedeni, sıhhati konusunda tartışmalar olsa da Şiî muhayyilede oldukça etkili olan ve vefatı 76 / 695 gibi oldukça erken dönem olarak gösterilen Süleym b. Kays'ın *Kitabu Süleym b. Kays (es-Sakife)* adlı eserde bu tarz rivayetlerin yer almasıdır. Süleym'in Selman-ı Fârisî'ye (ö. 36 / 656) nispet ettiği bir rivayette şeytana bir, Ömer'e iki defa azap edileceği ifade edilmektedir.²⁰³⁵ Benzer görüşler Şeyh Saduk'ta da yer almaktadır.²⁰³⁶

Neticede Ömer, Sakifede oyunla Ali'nin imametine engel olan,²⁰³⁷ Fatıma'nın evini yakmaya çalışan, onun kaburga kemiğini kıran,²⁰³⁸ Fatıma'nın doğal mirasçı olduğu babasının Fedek arazilerini verme konusunda Ebu Bekir'i engelleyen, Allah'ın peygamberine indirdiği Kur'an'ın topluma hâkim olmasını engelleyen bir kişidir.²⁰³⁹

²⁰²⁹ Tûsî, *Telhisu'-ş Şafi*, IV, 4,5.

²⁰³⁰ Tûsî, *Telhisu'-ş Şafi*, IV: 7.

²⁰³¹ Tûsî, *Telhisu'-ş Şafi*, IV: 8.

²⁰³² Tûsî, *Telhisu'-ş Şafi*, IV:11.

²⁰³³ Tûsî, *Telhisu'-ş Şafi*, IV:14.

²⁰³⁴ Ayyâşî, *Tefsîr*, II: 223-224.

²⁰³⁵ Süleym b. Kays el-Hilali, *Kitab*, 93. Burada Ömer için Züfer kelimesi kullanılır.

²⁰³⁶ Şeyh Saduk, *Sevabu'l-Amal* (Kum: Menşuratu'r-rıza, 1368), 208

²⁰³⁷ Süleym b. Kays el-Hilali, *Kitab*, 140-413; İbn Tavus, *et-Taraif*, 399.

²⁰³⁸ Süleym b. Kays el-Hilali, *Kitab*, 385-388; Ayyâşî, II,308; Şeyh Müfid, *el-İhtisas*, 185

²⁰³⁹ Süleym b. Kays el-Hilali, *Kitab*, 212; Kummî, *Tefsîr*, 775; Kuleynî, *el-Kafi*, I:135-136; II: 349-350; 190. Şeyh Saduk, *İlelî-ş-Şerai*, I: 191-192; Tûsî, *Tehzib*, IV:150; Tabersi, *el-İhticac*, I, Şeyh Müfid, *el-İhtisas*, 184.

SONUÇ

Şîî İmâmî düşüncede Ömer ile ilgili algı Şia'nın genel olarak sahabeyle ilgili bakış açısından bağımsız değildir. Şia'nın ashaba yaklaşımı sorunludur. Bu düşünce yapısında sahabe, Hz. Peygamber'e kumpas kurmaya kodlanmış bir kitle; birbirilerine her türlü hakareti normal gören, insani ilişkilerin dahi sıfırlandığı insanlar topluluğu olarak görülür. Şîî düşüncede sahabenin konumu Hz. Peygamber ile ilişkilerine göre değil, Hz. Ali ile olan ilişkilerine göre tespit edilmiştir. Buna göre Sünnî kaynaklarda haklarında Hz. Peygamber'in tezkiyeleri olmasına rağmen birçok sahabe gasıp, mürtet, Ehl-i Beyt düşmanı gibi çeşitli vasıflarla nitelendirilmiştir.

Şîî İmâmî kaynaklarda Hz. Ömer'in İslam ve Müslümanlar için yaptığı hiçbir faaliyeti, hiçbir eylemi, ihdas ettiği siyasi ve dini hiçbir uygulaması olumlu bir davranış olarak görülmemiştir. Ebu Bekir'in hilafete seçilmesi bile Ömer'in bir tasarrufu olarak görülür. Ömer, Allah tarafından imam olarak nasp edilen Ali'ye karşı doğrudan kendisi çıkmak yerine Ebu Bekir'i halife seçtirmiştir. Ömer'in esas niyeti kendi hilafetidir. Dikkat çekmemek için, düşük profilli bir şahıs olan Ebu Bekir'i, belli bir süreliğine kendine tercih etmiştir.

Ömer, Şîî İmâmî kaynaklarda Ali'nin haklarını gasp eden en temel figürdür. Ömer, Ali başta olmak üzere, Eh-li Beyt'e Allah tarafından verilen hakları engellemiştir. Yanı sıra Ömer, haddini aşarak kendisini şâri' gibi görmüş, yetkisi ve hakkı olmadığı halde Kur'an ve sünnete yeri olan muta uygulamasını kaldırmış, böylece zinanın önünü açmıştır. Ayrıca o, Hz. Peygamber'e karşı nezaketsiz davranmış, onun hukukunu gözetmemiş ve onu incitmiştir. Fedek arazileri konusunda Fatıma'ya yaptıklarının tek açıklaması Ömer'in Eh-li Beyt'e duyduğu öfkedir.

Şia'nın sadece Hz. Ömer'e değil, bir bütün olarak ashaba yaklaşım tarzı, İslam'ın Hz. Peygamber etrafındaki kurucu neslin topyekûn yok sayılmasına kadar meseleyi götürmüştür. Bu durumun Müslüman vicdanını yaraladığı açıktır. Hz. Ömer gibi İslam için yaptığı fedakârlık ve hizmetlerine tarihin tanık olduğu bu aziz sahabiyi, mezhep taassubunun kör ettiği bakış açısıyla değerlendirmek, hak ettiği değeri ondan esirgemek makro düzeyde İslam ve Müslümanlara hiçbir faydaya sağlamamaktadır. Müslümanlar mezhebi kimlikler üzerinden meselelere bakmaya devam ettikleri sürece kendi değerlerini yok saymak için harici unsurlara ihtiyaç kalmayacağı açıktır.

KAYNAKÇA

Akdoğan, Mehmet Nur. Şii kaynaklara Göre Hz. Ömer. Ankara: Araştırma Yayınları, 2017.

Amilî Ali b. Yunus. es-Sırâdü'l-Müstakim, thk. Muhammed Bakır el-Behbûdî. Kum: 1384.

- Apak, Adem. Anahatlarıyla İslam Tarihi: Hulefa-İ Raşidin Dönemi. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2017.
- Arı, Mehmet Salih. İmâmiyye Şıası Kaynaklarına Göre İlk Üç Halif. İstanbul: Düşün Yayınları, 2011.
- Ayyâşî, Muhammed b. Mesud, Tefsîru'l-Ayyâşî, thk. Seyyid Hâşim er-Resûlî. Tahran: 1380.
- Azimli, Mehmet. Dört Halifeyi Farklı Okumak-2: Hz. Ömer, 4. bs. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016.
- Bağdadi, Ebû Ca'fer Muhammed b. Habib İbn Ümeyye b. Amr el-Haşimi. Kitabu'l-Muhabber, thk. Ilse Lichtenstadter. Beyrut: Dârü'l-Âfâkı'l-Cedîde, ty.
- Bakan, Tevhit. "Ashâb'ın Adâleti". Doktora tezi, Atatürk Üniversitesi, 1993.
- . "Hz. Peygamber'in Abdullah b. Übey'in Cenaze Namazını Kılması" Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sy. 39 (Haziran 2013) : 211-240.
- Benli, Yusuf, "Ehl-i Sünnet Geleneğinde Sahabe Algısı," İslâm Medeniyetinin Kurucu Nesli Sahabe: Sahâbe Kimliği ve Algısı [(Tebliğ ve Müzâkereler, Tartışmalı İlmî Toplantı, 27-28 Nisan Sakarya), (İstanbul 2013)], 401-442.
- Döndüren, Hamdi. "Avl", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 4: 117-118. Ankara: TDV Yayınları, 1991.
- Ebu Yusuf, Yakub b. İbrahim, Kitabu'l-Hara. Beyrut: Daru'l-Marife 1979.
- Erdoğan, Mehmet. Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü. İstanbul: Ensar Yayınları, 2005.
- Feyz-i Kâşânî, Molla Muhsin Muhammed b. Murtaza b. Mahmûd, Tefsirü's-Safi, thk. Hüseyin A'lemi. Beyrut: 1982.
- Gölpınarlı, Abdülbaki. Sosyal Açından İslam Tarihi: Hz. Muhammed ve İslam. İstanbul: Milliyet Yayınları, 1969.
- Hâirî, Ali Yezdi, İlzâmu'n-Nâsib fi İsbati'l-Hücceti'l- Gaib, t.y.
- Haydar b. Ali el-Hüseyni el-Amili, el-Keşkül fi mâ Cerâ ala Âl-i Rasûl. Kum:1372.
- Himyerî, Ebû'l-Abbas Muhammed b. Abdullah b. Cafer. Kurbû'l-İsnad. Beyrut Mecmaü'l-Meliki li-Buhusi'l-Hadarati'l-İslâmiyye. Müessesetu Al-i'l-Beyt, 1993.
- İbn Ebi'l-Hadid, Ebû Hamid İzzeddin Abdülhamid b. Hibetullah, Şerhu Nehci'l-Belâğa, thk. Muhammed Ebû'l-Fazl İbrâhim. Kum: 1959.
- İbn Ebû Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed b. İdris, el-Cerh ve't-Ta'dil. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, ty.
- İbn İshak, Ebû Abdullah Muhammed b. İshak b. Yesar. Siretu İbn İshak. thk. Ahmed Ferid el-Mezid. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2004.
- İbn Şehrâşûb, Ebu Ca'fer Reşidüddin Muhammed b. Ali.Menâkıbu âli Ebî Tâlib, thk. Yusuf el-Bekâi. Beyrut: Dârü'l-Edva, 1991.
- İbn Tavus, Ebi'l-Kasım Rukyeddin; et-Taraif fi Marifeti Mezahib't-Tavaif. Kum: 1399.
- İbn Sad, Ebû Abdullah Muhammed b. Sa'd b. Meni' Zühri.Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebir, thk. Ali Muhammed Ömer.Kahire: Mektebetü'l-Hanci, 2001.
- İbn Şâzân, Ebû'l-Abbas Fazl b. Şâzân b. Halil en-Nisaburi. el-İzah, thk. Seyyid Celâledin el-Hüseynî el-Urmevî. Tahran: Danişgah-ı Tahran, 1984.

- İbn Teymiyye, Ebü'l-Abbas Takıyyüddin Ahmed b. Abdülhalim. Minhacü's-Sünneti'n-Nebeviyye, thk. Muhammed Reşad Salim, Câmîatü'l-İmam Muhammed b. Suud el-İslâmiyye. Riyad: 1986.
- İbnü'l-Esir, Üsdü'l-Gabe fi Ma'rifeti's-Sahabe. Beyrut: Dârü'l Fikr, 1989.
- İmadi, Hâmid b. Alî b. İbrâhîm Dımaşki. ed-Dürerü'l-Müstetab: fi Muvafakati Ömer b. Hattab ve Ebî Bekr ve Ali Ebî Turab ve Tercümetuhum Maa Uddeti Mine'l-Ashab, thk. Mustafa Osman Samide. Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1996.
- İşcan Mehmet Zeki. "Dinî Bir Otorite Olarak Sahâbe Algısı", İslâm Medeniyetinin Kurucu Nesli Sahabe: Sahâbe Kimliği ve Algısı", [(Tebliğ ve Müzâkereler, Tartışmalı İlmî Toplantı, 27-28 Nisan Sakarya), İstanbul 2013], 205-218.
- Kef'amî, Takıyyüddin İbrahim Ali el-Hasan b. Muhammed b Salih. el-Misbâh. Beyrut: 1983.
- Kelbî, Hişam b. Muhammed. Mesalibü'l-Arab (Kitabü'l- Mesalib), thk. Necah et-Tai, Beyrut: Dârü'l-Hedy, 1998.
- Koçak, Muhsin. Hz. Ömer ve Fıkhı (Doktora tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, 1987.
- Kûfî, Ebü'l-Kâsım Ali b. Ahmed b. Musa. el-İstigaseh fi Bidei's-Selase. Tahran: 1373.
- Kummî, Ali b. İbrahim Tefsir, thk. Tayyib Musave el-Cezâirî, (Kum: 1404.
- Küleynî, Ebû Cafer Sikatü'l-İslâm Muhammed b. Yakub b. İshak. el-Kâfi, tashih ve thk. Ali Ekber el-Gaffari, 3. bs. Tahran: Dâru'l-Kütübü'l-İslamiyye, 1363.
- Meclisî es-Sanî, Muhammed Bakır b. Muhammed Taki b. Maksud Ali. Bihari'l-Envari'l-Câmia li-Düreri Ahbari'l-Eimmeti'l-Ethar. Beyrut: Müessesetü'l-Vefa, 1983.
- Milani, Seyyid Ali. Tezvicu Ummi Gulsüm min Ömere, Kum 1421.
- Muahmmmed Ticani es-Semavi, eş-Şia Hüme Ehlü's-Sünne London, y.y.
- Muhammed Mescid-i Camî, Ehl-i Sünnet ve Şia'da Siyasi Düşüncenin Temelleri, çev. Malik Eşter. İstanbul: 1995.
- Mukatil b. Atiyye, Ebu'll-Hica Şiblüddevle. Mutemeru Ulema-i Bağdat fi'l-İmâmeti ve'l-Hilafeti, thk. Seyyid Murtaza Razavî. Tahran: Daru'l-Kutbü'l-İslamiyye, 1377.
- Murtazâ, Ebî'l-Kâsım Ali b. Hüseyin el-Müsevî. eş-Şafi fi'l-İmame. Tahran, 1987.
- Müfid, Ebû Abdullah İbnü'l-Muallim Muhammed b. Muhammed. el-İfsâh fi İmâmeti Emiri'l-Mü'minin Aleyhi's-Selam. Kum 1412.
- , el-Emâlî, thk. Ali Ekber el-Gaffari, 2.bs. Kum: 1993.
- , el-İrşad, Daru'l-Müfid. Beyrut: 1993.
- Evâlül'lü'l-Makâlât. Beyrut: Daru'l-Müfid, 1993.
- Risâletu'l-Mut'a, [(Silsiletu müellefâti'ş-Şeyh el-Mufid için-de). Beyrut: 1993.
- Necâşî, Ebü'l-Abbas Ahmed b. Ali, Ricalü'n-Necaşi: Ehadü'l-Usulü'r-Ricaliyye. Kum: en-Neşru'l-İslami, 1418.
- Nevevî, Ebu Zekeriyâ Muhyiddin Yahyâ b. Şeref b. Muri, Şerhu'n-Nevevi ala Sahihi Müslim. Beyrut: 1407.
- Numani, Muhammed b. İbrahim, Kitabu'l-Gaybe. Kum: 1422.
- Palabıyık, M. Hanefi. "Sözlü Gelenekten İslam Tarihçiliğine", İslam Tarihinin Problemleri Kolokyumu [(14-15 Mayıs 2008 / Şanlıurfa), 2008], 5-48.

- Sadûk, Ebû Cafer Şeyh Sadûk Muhammed b. Ali b. Hüseyin. İlelü's-şerâi', thk. Seyyid Muhammed Sadık Bahru'lulum. Necef: 1966.
- , Me'âni'l-Ahbâr, thk: Ali Ekber el- Gaffari. Kum: 1361.
- , Men lâ Yahduruh'l-Fakîh, thk. Ali Ekber el- Gaffari, 2. bs. Kum: t.y
- , Sevabu'l-Amal. Kum: Menşuratu'r-rıza, 1368.
- Saffâr, Ebû Cafer Muhammed b. Hasan b. Ferruh. Besâiru'd-Derecât el-Kübrâ fi Fedâili Âl-i Muhammed. Beyrut: Şirketu'l-Âlemi li'l-Matbuat, 2010.
- Süleym b. Kays el-Hilâli el-Kufî. Kitâbu Süleym b. Kays el-Hilâli, thk. Muhammed Bakır el-Ensârî, Kum: Neşri'l-Hadi, 2006.
- Taberi eş-Şû, Ebû Cafer Muhammed b. Cerir el-Amüli İbn Rüstem. Delâilü'l-İmâme 1. bs. Kum: 1413.
- Taberi, Ebû Cafer İbn Cerir Muhammed b. Cerir b. Yezid. Tarihü't-Taberi:Tarihü'l-Ümem ve'l-Müluk, thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhim. Beyrut: Dâru Süveydan.ty.
- Tabersî, Ebû Mansur Ahmed b. Ali b. Ebî Talib, el-İhticâc, thk, Seyyid Muhammed Bakır el- Horasan. Necef: 1966.
- Tûsî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Hasen b. Alî, Resâilü's-Şeyh et-Tûsî: er-Resailü'l-Aşr. Kum: Müessesetü'n-Neşri'l-İslâmî 1414.
- , İhtiyâru Ma'rifeti'r-Rical (Ricalü'l-Keşşi), thk. Cevad Kayyumi el-İsfehani. Kum: 1417.
- , el-İktisad. Kum: Matbatu'l-Hiyam, 1400.
- , el-İstibsâr fima Uhtulife mine'l-Ahbâr. Tahran: Dârü'l-Kütübi'l-İslâmiyye, 1970.
- , Telhisü'-ş Şafi ve İptalu Hüceci'l-Amme, thk. Seyyid Hüseyin Bahru'l-Ulum. Kum: 1382.
- Tüsteri, Nurullah el-Hüseyini el-Mar'aşi, İhkakü'l-Hak ve İzhakü'l-Batıl (y.y., t.y), Ya'kubî, İbn Vazîh Ahmed b. İshak b. Ca'fer, Tarihü'l-yakubi. Beyrut: Dâru Sadır, 1992.
- Zebidi, Ebü'l-Feyz Murtaza Muhammed b. Muhammed b. Muhammed. Tâcü'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs, thk. Ali eş-Şiri. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1994.
- Zerkeşi, İmam Bedreddin. el-İcabe li-İradî ma İstedrekethu Aişe ale's-Sahabe, thk. Muhammed Bünyamin Erul, racea Şuayb el-Arnaut. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 2004.